

Česká environmentální přímá akce v mezinárodním kontextu

ARNOŠT NOVÁK

Czech Environmental Direct Action in an International Context

Abstract: Direct action constitutes an important repertoire of action for environmental movements. Direct action is a way to bring attention to problems but it is also a goal and a value in itself. The paper deals with two different concepts of direct action: the liberal concept, which views direct action in instrumental terms, and the anarchist concept, which rather understands direct action in terms of values and as a preferred way of acting. The article particularly pays attention to environmental direct action, which further develops the anarchist concept of direct action as a preferred way of doing things. On the basis of an empirical research that was carried out, it answers the questions of how Czech environmental organisations have employed these different concepts of direct action, why their use of the liberal concept is very limited and why direct action as a preferred way of doing things has not yet become a part of the repertoire of collective action. The article finds an explanation for this in the very specific historical experience of the Czech environmental movement, which has tended to dialogue with power rather than confrontations with it, the political ostracism of the movement in the 1990s, and the different developments of the environmental and anarchist milieus, which did not allow for an overlapping of these milieus that would serve as the basis for the development of the practice of environmental direct action.

Key words: environmental movement, direct action, civil disobedience, repertoire of actions, political protest, activism.

Environmentální hnutí v západní Evropě a Severní Americe patří od sedmdesátých let 20. století mezi významné sociální aktéry. Podařilo se mu otázky ochrany životního prostředí a vztahu společnosti k přírodě zpolitizovat, tedy prosadit je do veřejné sféry a rozhodovacích procesů. V tomto procesu, kdy environmentální hnutí a organizace upozorňovaly na problémy a snažily se o jejich legitimizaci, používaly vedle klasických strategií, jako je lobbování, i nekonvenční politická jednání, jako jsou demonstrace, blokády apod. Význačným typem v tomto repertoáru jednání byla přímá akce (Macnaghten – Urry 1998; Doherty 2002; Doherty – Plows – Wall 2003; Graeber 2009).

V zahraničí se v posledních dvaceti letech z přímé akce jako taktiky stal jeden z cílů a základních charakteristik některých sociálních hnutí, takže se začíná hovořit o „*nejnovějších sociálních hnutích*“ (Day 2004). Od počátku devadesátých let se v rámci mezinárodního environmentálního hnutí rozvíjí environmentální přímá akce jako „*preferred way of doing things*“, tedy způsob jednání, který je cílem sám o sobě a má předznamenávat zásadní společenské změny, o něž hnutí usiluje (Doherty – Plows – Wall 2003).

Naproti tomu do České republiky se počátkem devadesátých let přeneslo a do chápání aktivistů etablovalo pouze úžeji vymezené pojetí přímé akce jako taktiky k prosazení jiných cílů, legitimní vždy jen tehdy, když se vyčerpaly všechny dostupné prostředky v rámci politického systému. Navíc i ty environmentální organizace, které v první polovině

devadesátých let taktiku přímé akce využívaly, se deradikalizují a od přímých akcí upouštějí (Fagan 2004; Jehlička – Sarre – Podoba 2005). Nabízejí se otázky: Proč se nestala přímá akce v českém environmentálním prostředí preferovaným způsobem jednání? A jak to, že české environmentální hnutí nepřijalo ani přímou akci jakožto taktiku jako nedílnou součást svého repertoáru jednání?

Článek se snaží nabídnout možná vysvětlení a zároveň i přispět do diskuse o povaze politického aktivismu (a environmentálního hnutí zvláště) v postkomunistické zemi (Fagan 2004; Jehlička – Sarre – Podoba 2005; Císař 2008; Císař – Navrátil – Vráblíková 2011). Nejprve se v teoretické části zabývá charakteristikou přímé akce v rámci mezinárodního environmentalismu. Vychází z toho, že existují různá pojetí přímé akce, která souvisejí se způsobem organizace i repertoárem jednání, a proto rozebírá typologii přímých akcí a jejich rozdělení na liberální a anarchistické a všímá si také toho, nakolik se oba typy shodují či odlišují od občanské neposlušnosti (Doherty 2002; Duckett 2006; Graeber 2009). Tuto typologii přímé akce následně zasazuje do diskuse o novém a radikálním aktivismu, která je relevantní pro uvažování o sociálních hnutích v postkomunistických zemích včetně České republiky (Císař 2008; Císař – Navrátil – Vráblíková 2011).

V druhé polovině pak článek na základě teoretické diskuse a empirického výzkumu analyzuje vývoj přímé akce v českém environmentálním hnutí od počátku devadesátých let do současnosti ve srovnání s mezinárodním kontextem, a to zejména britským, který představoval pro český aktivismus významný inspirační zdroj. Empirický výzkum se opírá o hloubkové neformální rozhovory se současnými či bývalými aktivisty environmentálních organizací, o vlastní zúčastněné pozorování aktivit těchto organizací a o analýzu dokumentů těchto organizací.

HISTORIE PŘÍMÉ AKCE V ENVIRONMENTÁLNÍM HNUTÍ

Environmentální hnutí, které se zrodilo na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století, bývá označováno za jedno z nejdůležitějších sociálních hnutí druhé poloviny minulého století (Diani 1995; Macnaghten – Urry 1998; Doherty 2002; Doyle 2005). Na rozdíl od ochranných organizací jako Sierra Club, National Audubon Society či World Wildlife Fund (WWF), založených v 19. století, je toto hnutí nové v tom, že environmentální problémy, jako je nadměrná spotřeba a výroba, znečištění ovzduší, půdy či vody, úbytek biodiverzity či klimatické změny spojuje se strukturálními rysy západní společnosti, která se řídí produktivistickou logikou považující materiální růst za cíl sám o sobě (Doherty 2002). Pod vlivem dynamických a bouřlivých šedesátých let, studentského a protiválečného hnutí, kontrakultury a *nové levice* (*New Left*), které přinesly kritiku materialistického života a politickou angažovanost s důrazem na participaci, přímou demokracii a sociální otázky, se začalo formovat environmentální hnutí, které oproti ochranným organizacím již mělo charakter sociálního hnutí, tedy mj. zpochybňovalo dominantní formy moci a provádělo protestní akce (Doherty 2002). Jedny z nejznámějších environmentálních organizací – *Greenpeace* a *Friends of the Earth (FoE)* – založili lidé, kteří byli zklamáni přístupem dosavadních ochranných organizací, které podle nich opustily své původní záměry a zaprodaly se korporátním zájmům (Lamb 1996: 23).

V roce 1971 David Brower po svém předchozím působení v Sierra Clubu založil ve Velké Británii organizaci *Friends of the Earth* a jednou z jejích prvních a nejznámějších akcí bylo vrácení stovek nevratných lahví před kancelář firmy Schweppes, která je odmítala recyklovat. „*Byl to první příklad, kdy environmentální skupina použila přímou akci – mediální propagační akci...*“ (Rootes – Seel – Adams 2000: 7). Akce měla velké pozitivní mediální pokrytí a FoE toho využili ke svému růstu a podobné akce dále opakovali. S příchodem osmdesátých let bylo pro mediální pokrytí nutné dělat stále něco dramatictějšího, a protože FoE chtěli jednat v mezích zákona, vědomě se rozhodli nezapojovat se do této logiky eskalace a postupně upouštěli od akcí, které mohly být vnímány jako konfrontační (FoE aktivista Czech Conroy, citováno dle Lamb 1996: 75).

Ve stejném roce jako FoE byla založena i organizace Greenpeace. V rámci svých akcí namířených proti testování jaderných zbraní v Severním Pacifiku aktivisté Greenpeace na lodích fyzicky bránili těmto testům svou přítomností a především se snažili upozornit veřejnost na problematiku testování jaderných zbraní. O pár let později ve své kampani na záchranu velryb v této taktice pokračovali a svými loděmi se stavěli mezi velrybářské lodě a velryby, a fyzicky tak znemožňovali lov. Podobně postupovali i při protestech proti jaderným transportům či chemickým továrnám. Smyslem těchto akcí však bylo spíše než fyzicky narušit provoz továrny přinést díky mediálnímu pokrytí svědectví a vyslat symbolické poselství (Wapner 1995).

V roce 1976 vznikla ve Spojených státech protijaderná organizace *Clamshell Alliance*, která bojovala proti výstavbě jaderné elektrárny v Seabrooku. Inspirováni německým protijaderným hnutím, obsadili v dubnu 1977 aktivisté v počtu více než 2000 staveniště jaderné elektrárny. Přes 1400 aktivistů bylo během této nenásilné přímé akce zatčeno a čtrnáct dní strávili v šesti místních věznicích. Odhodlanost aktivistů přinést vlastním uvězněním svědectví, přeplněná vězení a paralyzované místní úřady a policie, to vše přitáhlo pozornost amerických médií a veřejnosti a bylo jedním z důvodů, proč se nakonec od stavby jaderné elektrárny upustilo (Welsh 2000). Barbara Epsteinová však zdůrazňuje, že pro toto hnutí nebyly přímé akce jen taktikou, ale cílem o sobě a hnutí mělo i předjímající, utopický charakter. Jeho cílem nebylo jen zastavení výstavby jaderných elektráren, ale i transformace politických a ekonomických struktur a kulturní revoluce s proměnou sociálních vztahů k větší rovnosti a nenásilí. „*V každém případě většina účastníků považovala konkrétní cíle hnutí za neoddělitelné od vize ekologicky vyvážené, nenásilné a rovnostářské společnosti. Pro většinu aktivistů hnutí byla tato vize budoucnosti smysluplná, jedině když se podle ní jednalo již v přítomnosti i za tu cenu, že to narušovalo každodenní chod...*“ (Epstein 1991: 16).

Přímé akce jsou pro Greenpeace, Friends of the Earth a environmentální hnutí jako takové od samého počátku součástí repertoáru jednání a představují určitou taktiku k dosažení stanoveného cíle, ale pro určitou část hnutí má přímá akce, jako bezprostřední jednání, zároveň i svoji vlastní hodnotu. Od počátku devadesátých let se ve Velké Británii formuje takzvané hnutí environmentální přímé akce, v němž jsou aktivní lidé, kteří kritizují environmentální organizace, jako jsou Greenpeace nebo Friends of the Earth, za to, že se kvůli své institucionalizaci a profesionalizaci vzdaly přímých akcí a staly se součástí systému, který způsobuje environmentální problémy (Macnaghten – Urry 1998; Doherty 2002). „*To, co v environmentálním hnutí chybělo, byla zanícená kritika stávajících sociálních a politických struktur a dominantních předpokladů o vztahu mezi materiálním růstem a dobrým životem... FoE se snažili ovlivňovat vládu, a zůstat tak obecní, aby neztratili své stoupence, kteří je finančně podporovali, takže byli méně konfrontační. A Greenpeace se v Británii zaměřovala na jednotlivá témata, v kterých mohla uspět, na rozdíl od mnohem ideologičtější argumentace vůči silám protlačujícím ekonomický růst a vykořisťování*“ (Doherty – Paterson – Seel 2000: 7). Protestní tábory blokující výstavby dálnic, blokády silnic a supermarketů, sabotáže strojů, obsazování kanceláří a továrních hal, ničení polí s geneticky upravenými plodinami, *street party*, cyklojízdy, to jsou jen některé příklady protestních akcí tohoto radikalizujícího se hnutí, pro které je přímá akce něco víc než strategie, jak přitáhnout pozornost médií. Londýnská skupina Reclaim the Streets ve svých materiálech psala: „*Přímá akce není jen taktika; je to snaha jedinců prosadit kontrolu vlastních životů a účastnit se na sociálním životě bez potřeby mediace nebo kontroly ze strany byrokratů nebo profesionálních politiků. Přímá akce klade morální odhodlání nad pozitivní zákon. Přímá akce není poslední možnost, když všechny metody selžou, je to preferovaný způsob jednání*“ (Doherty – Plows – Wall 2003: 670).

Inovační taktika *street party* se rychle rozšířila po celém světě a environmentální přímá akce, která měla v první polovině devadesátých let podobu antidálničního hnutí, se s jeho pozvolným rozkladem proměňovala v hnutí *Reclaim the Streets*, jehož britští aktivisté

sehráli na přelomu tisíciletí důležitou roli při utváření antiglobalizačního hnutí. Z pozvolně se rozkládajícího antiglobalizačního hnutí se při protestech proti zasedání v Glenagles v roce 2005 zrodila idea klimatických kempů, které se v letech 2006–2010 konaly ve Velké Británii, odkud se tento repertoár jednání opět transnacionálně šířil i do dalších zemí, Austrálie, Francie, Německa či například Belgie (Trocchi – Redwolf – Alamine 2006; Schlembach 2011).

Někteří autoři proto o environmentální přímé akci ve Velké Británii mluví jako o „*sériích překrývajících se rozložitelných sítí, které se neustále mění a adaptují*“ (Seel – Plovs 2000: 113) a pro něž je typické především to, že přímá akce je preferovaným způsobem jednání, který má předjímající charakter, neboli je tím, co Lucy Sargissonová nazývá „*transgresivním utopismem*“. Není to „*utopie jako dokonalý plán*“, ale utopie tu spíše představuje pokus nalézt prostor, z něhož je možné přemýšlet o světě jinak. Aby to bylo vůbec možné, je nutné překračovat a porušovat normy a zákony, které omezují myšlení a jednání. „*Je to divoké, vzpurné, anarchické politické myšlení, které vyjadřuje hlubokou nespokojenost s politickou přítomností... Je to především odpor k politickému uzavírání, oslava procesu nad výsledkem*“ (Sargisson, 2000: 2).

Environmentální přímá akce se liší od většiny současných protestů právě v tom, že se snaží etikou, která je zcela v rozporu s etikou dominantních institucí, překračovat politické normy, a usiluje o přenesení budoucnosti do přítomnosti tím, že vytváří alternativní komunity a konfrontační akce. Taková hnutí mají potenciál zpochybňovat dominantní kódy a podněcovat politické a sociální změny. Přesně to se v devadesátých letech povedlo anti-dálničnímu hnutí, které právě i za pomoci přímých akcí politizovalo to, co se do té doby považovalo za oblast výlučně expertního rozhodování, a přispělo tak k demokratizaci veřejné sféry a proměně politického klimatu ve společnosti (Melucci 1996; Castells 1997).

TEORETICKÁ REFLEXE PŘÍMÉ AKCE

Repertoár jednání

Rada teoretiků sociálních hnutí tvrdí, že málokdy se protest objeví jen tak odnikud, ale zpravidla navazuje na příklady předchozích protestních kampaní. Mobilizace vycházejí z již existujících sítí, které mohou být latentní nebo téměř neviditelné (Tilly 1995; Diani 1995; Melucci 1996). Aktivisté své protestní jednání utvářejí z taktik, které dobře znají. Takový soubor taktik Charles Tilly nazýval „*repertoárem jednání*“ (1995). Tento repertoár jednání, tedy určitý typ jednání, který by si pravděpodobně protestující vybrali, je limitován historií, sdíleným porozuměním tomu, jak protestovat, hodnotami a étosem hnutí, a přestože je tento repertoár jednání limitován, v rámci protestních hnutí se ideje i taktiky inovují a transnacionálně prolínají přes hranice (della Porta – Tarrow 2004). Repertoár jednání se utváří nejen pod vlivem předchozích hnutí a protestů, difúzí a přenosem, ale i v interakci mezi hnutím a jeho oponenty. „*Když přijde nová taktika, aktivita hnutí roste [...], ale jakmile se autority naučí, jak reagovat na inovace, jsou potřebné další inovace*“ (Doherty 2000: 63). Jinak je nebezpečí, že hnutí ztratí svoji dynamiku.

Moderní environmentální hnutí, které se utvářelo na počátku sedmdesátých let 20. století, bylo ovlivněno předchozími hnutími šedesátých let, ať již to byla hnutí za občanská práva, studentské či protiválečné hnutí, nebo nová levice (Doherty 2002). „*Tou nejjednodušší charakteristikou nové levice byla její libertinská nedůvěra ke státní moci, politickým stranám, soutěžení, vůdcovství a konečně i k parlamentní vládě*“ (Caute 1988: 20). To spolu s vlivem kontrakturních hnutí, která zdůrazňovala alternativní životní styl, vysvětluje charakter zeleného hnutí, které představovalo radikálnější část hnutí environmentálního. Toto zelené hnutí mělo antiautoritářskou a proegalitářskou podobu a ti, kdo zastávali autoritářské názory, z něj byli postupně vypuzeni. „*Zelené hnutí převzalo některá témata, která v poválečném období rozvíjela nová levice: obzvláště expresivní a veselou dimenzi politiky, myšlenku radikálně demokratického projektu, který závisí na iniciativách*

mimo formální politické instituce, a také optimismus, že změna zdola je možná“ (Doherty 2002).

Další důležitou roli sehrála hnutí šedesátých let v tom, že do veřejné sféry opětovně vnesla nekonvenční politické jednání ve formě demonstrací, stávek, blokád či okupací, tedy repertoár jednání, který pak environmentální hnutí v sedmdesátých letech dále rozvíjelo. Důležitým odkazem šedesátých let byla i přímá zkušenost protestu. „*Účastníci na demonstracích, které porušovaly pravidla a zpochybňovaly či rozčilovaly establishment, měli pocit, že na jejich jednání záleží. Stejně tak tyto zkušenosti s novým repertoárem jednání – jako například vytváření ‚svobodných univerzit‘ při okupacích univerzitních budov – poskytovaly pozdějším aktivistům odvahu rozvíjet další alternativní formy komunity a jednání, zvláště pomocí squattingu či okupování stavenišť jako v případě protestních táborů“ (Doherty 2002: 35).*

V rámci kritiky hierarchické, zastupitelské a zprostředkovatelské politiky staré levice, a naopak s důrazem na participaci zdola a neinstitucionalizované formy jednání začala hnutí ovlivněná novou levicí v šedesátých letech používat přímou akci, s níž již na přelomu 19. a 20. století přišlo anarchistické hnutí. „*Pro novou levici bylo charakteristické přesvědčení, že akce – započatí konfrontace – spustí proces, který postupně přinese nové stoupence a z logiky věci povede k větším konfrontacím, které pak mohou vést k vítězstvím. Mělo se za to, že díky zkušenosti přímé akce bude hnutí kvantitativně větší a kvalitativně silnější. Akcionismus nové levice nebyl návratem k čisté a přímočaré spontaneitě, ale novou metodou, jak integrovat teorii a praxi. Nejrůznější protesty jako sit-ins, okupace, a dokonce i teach-in byly pro novou levici ‚zakřmením‘ teorie. Toto spoléhání nové levice na přímou zkušenost a empirické hodnocení bezprostředních událostí představovalo negaci staré levice a jejího přehnaného důrazu na centralizovanou organizaci a nadřazenost role ‚uvědomělého činitele‘“ (Katsiaficas 1987: 27). Přestože nová levice nedosáhla revoluční proměny společnosti, o níž usilovala, její protestní formy jednání, především okupace veřejných prostranství, univerzit, sit-in a teach-in či blokády dálnic se prostřednictvím mezinárodně propojeného studentského či protiválečného hnutí v roce 1968 spontánně rozšířily a nejrůznější hnutí si je zvnitřnila. Sociální hnutí roku 1968 tak znovu oživila určitý repertoár jednání, který si řada aktivistů přímou zkušeností osvojila, a přímá akce, jako taktika i hodnota sama o sobě, se od sedmdesátých let stala latentní součástí nových sociálních hnutí, mimo jiné i hnutí environmentálního (Katsiaficas 1987; Hart 1997).*

Anarchistická a liberální přímá akce

Jak jsem v textu naznačil, existují různá pojetí a představy o tom, co je to přímá akce a jaká role by se jí měla v rámci politického jednání prisuzovat. „*Akademici, stát, masmédiá, aktivisté i veřejnost – všichni pojetí, charakter a legitimitu přímé akce utvářejí a manipulují jimi. Za přímou akci se označují jak teroristické útoky, tak i psaní dopisů, ale zařazení takových extrémů politické aktivity do jednoho termínu samozřejmě není návodem, jak dosáhnout přesnosti při popisu takového fenoménu, ať již pro jeho obhajobu, či odmítnutí. Proto je nutné si vyjasnit, co přímá akce je, a porozumět, které politické aktivity formují podstatu této ideje“ (Hart 1997: 42). Přímá akce nemusí být nutně ilegální, násilná, dramatická či konfrontační, protože ty nejvíce subverzivní aktivity mohou mít často i podobu neformálního jednání, které nemusí být nutně zamýšlené jako otevřený protest. Proto Lindsay Hart rozlišuje mezi protestní a neprotestní přímou akcí: družstva jsou příkladem té neprotestní, blokády stavenišť jaderné elektrárny příkladem té protestní (Hart 1997: 43).*

Colin Crouch rozlišuje mezi reformistickým přístupem k přímé akci, který ji využívá jako „*instrumentální politický nástroj poslední možnosti“*, a revolučním přístupem, který „*se snaží vytvořit protestní hnutí zakořeněné v používání přímé akce jako jediného odůvodněného prostředku politické práce“ (1970: 52). Podobně i Duckett v souvislosti s environmentálním hnutím rozlišuje mezi liberálním a anarchistickým pojetím přímé akce*

(2006: 154). Nejde o nějaké exkluzivní doktríny, ale spíše o ideální typy či tendence, které je možné v určitých kontextech identifikovat (Duckett 2006). Tyto ideální typy přímých akcí mohou být užitečné, protože vystihují dva různé politické kořeny přímé akce.

Koncept anarchistické přímé akce spadá až na přelom 19. a 20. století. V anarchistické přímé akci jde o to, dosáhnout určitých cílů vlastní aktivitou a nespolehat se na jednání někoho jiného. Na rozdíl od hlasování, lobbování nebo vyvíjení mediálního nátlaku v ní jde o snahu získat moc nad okolnostmi vlastní existence a tuto moc vykonávat přímo (Graeber 2009: 202). David Graeber uvádí příklad: Když je v nějaké komunitě problém se zdrojem vody, přímá akce by znamenala, že si lidé vykopou vlastní studnu, a to i za cenu porušení zákona, než aby psali žádost starostovi, aby poslal někoho, kdo jim ji vykope (Tamtéž: 208). Martha Ackelsbergová, která ve své historické studii popisuje španělské anarchistické hnutí, to shrnuje: „*Přímá akce znamenala, že cílem všech aktivit bylo poskytnout lidem možnost, aby si uvědomili svoji moc a své schopnosti, aby si vzali zpět moc nad sebou samými a nad svými životy. [...] Lidé se učili být svobodní tak, že svobodu uplatňovali. [...] Bez neustálého procvičování těchto schopností by nebylo svobodných lidí [...], vnější a vnitřní revoluce postulují jedna druhou, a aby byly úspěšné, musejí probíhat zároveň*“ (1991: 54–55). Tento anarchistický koncept přímé akce vycházel z předpokladu, že lidé se naučí být svobodní jen tím, že budou svobodu aktivně uplatňovat. Přímá akce tak měla dvojí rozměr: *edukační* – vychovává, vzdělává a proměňuje ty, kdo ji praktikují, upevňuje jejich uvědomění, sebedůvěru a solidaritu. A rozměr *exemplární*, kdy má sloužit jako pozitivní příklad pro okolí, ať již v podobě úspěšných protestních akcí, či projektů. Přímá akce má napomáhat vytvářet alternativu vůči kapitalismu a státu, a jak zdůrazňuje anarchista a sociální ekolog Murray Bookchin, pro anarchisty „*to není taktika [...], je to morální princip, ideál, který by měl naplnit každou stránku našeho života, jednání a životního postoje*“ (1980: 48). Tento důraz na soulad ideálu a praxe neustále udržuje určité napětí mezi utopickými cíli, které přesahují stávající *status quo*, a efektivitou tady a teď, umožňující dosáhnout praktických změn v každodenním životě. Právě tento koncept anarchistické přímé akce silně rezonoval v britském environmentálním hnutí přímé akce v devadesátých letech a z něj se později transnacionálně šířil i do antiglobalizačního hnutí (Curran 2007). Toto hnutí přímé akce se tak lišilo od většiny stávajících hnutí a protestů, protože „... *se snažilo překročit politické normy, prosadit etiku, která byla v rozporu s etikou v dominantních institucích, a tím, že vytvářelo alternativní komunity a konfrontační akce, se snažilo přenést budoucnost do přítomnosti. Toto hnutí má potenciál zpochybnit kódy a vyvolat kreativní sociální a politické změny*“ (Doherty – Plows – Wall 2003: 670).

Vedle této anarchistické přímé akce existují i její liberální formy, pro které „... *přímá akce není řešením ani není cílem sama o sobě, ale je jedinečným prostředkem, jak přitáhnout pozornost k tématům...*“ (Monbiot 1998: 185). Michael Duckett charakterizuje toto liberální pojetí přímé akce třemi rysy, které ji odlišují od pojetí anarchistického. Za prvé je liberální přímá akce vnímána jako poslední možnost, když se vyčerpají všechny dostupné prostředky. Za druhé je to určitá forma lobbování, taktika, jak přitáhnout pozornost, a pomocí médií a veřejného mínění vyvinout tlak a ovlivnit rozhodování. Za třetí liberální přímá akce vyžaduje vnější „demokratickou“ legitimizaci, a měla by se tedy využívat tehdy, když úřady či jiné autority porušují svoje zákony anebo jednají nezodpovědně (2006: 155).

Do tohoto typu liberálního pojetí spadá převážná část přímých akcí Greenpeace. „*Greenpeace se snaží vytvořit obraz ničení přírody, který lze dostat prostřednictvím médií k co nejširšímu publiku. Myšlenka spočívá v tom, pozvat veřejnost, aby se stala svědkem, umožnit lidem po celém světě, aby se dozvěděli o ekologických nebezpečích, a snažit se v nich vyvolat pocit pobouření*“ (Wapner 1995: 307). Greenpeace se snaží získat rozsáhlou mediální pozornost a s její pomocí ovlivnit veřejné mínění a vyvinout tlak na politiky a korporace. Z hlediska anarchistického pojetí je to nepřímá akce, protože je závislá na

pozitivním mediálním pokrytí, které sami aktivisté neovlivní, a musí se spoléhat na to, že média efektivně přenesou veřejnosti zamýšlené poselství. „*Problémem je, že některé organizace, které praktikují tuto taktiku, se spoléhají na malou skupinu ‚elitních‘ aktivistů, kteří mají ‚být svědky‘ nespravedlnosti za všechny ostatní*“ (Hart 1997: 48). Tato forma přímé akce tak z anarchistického hlediska zcela ztrácí svůj edukační charakter, protože neumožňuje participaci, zapojení a proměnu lidí a částečně také svůj charakter exemplární.

Přímá akce a občanská neposlušnost

Toto liberální pojetí přímé akce je do značné míry totožné s občanskou neposlušností. Občanská neposlušnost je „*veřejný, nenásilný, vědomý a přitom politický akt protestu proti zákonu, obvykle provedený s cílem změnit zákon nebo politiku vlády*“ (Rawls 1999: 319). Veřejná je v tom smyslu, že se provádí veřejně bez snahy uniknout zatčení. Nenásilná v tom smyslu, že se snaží vyhnout tomu, aby způsobila emoční či fyzickou újmu lidem a škodám na jejich majetku. Vědomá, protože je motivována upřímným nesouhlasem se zákonem či politikou na základě etických, morálních či politických principů. A politická, protože se snaží tento nesouhlas sdělit veřejnosti a změnit zákon či politiku. „*U občanské neposlušnosti leží těžiště protizákonného jednání na straně dialogických a nenásilných strategií. Je tomu tak především proto, že se předpokládá výchozí souhlas jejich nositelů se základními hodnotami systému a celková loajalita k jeho zákonům i politické moci, která je vynucuje. Z hlediska liberální teorie se občanská neposlušnost odehrává vždy v režimu založeném na liberálních hodnotách, které jsou však v určitém případě systematicky porušovány [...], takže po vyčerpání všech legálních prostředků se nesouhlasící menšina uchyluje k protizákonnému jednání*“ (Barša 1998: 46). Občanská neposlušnost se tak odlišuje od anarchistické přímé akce tím, že je striktně nenásilná, přičemž toto striktní nenásilí se zpravidla prosazuje i vůči majetku; tím, že je založena na dialogu, na přijetí odpovědnosti a zejména trestu za neposlušné jednání, a respektuje tak zákony i stát. Anarchistická přímá akce spíše v tomto pojetí spadá pod to, co Rawls označuje termínem *politický odboj* (1999) či Duckett jako *odpor* (2006). „*Politický odboj vychází z radikální opozice k danému systému a z programu jeho zásadní proměny. Bud' považuje hodnoty, na nichž je tento systém založen, i způsoby jejich realizace za naprosto nepřijatelné – nemorální, nelidské atp. –, anebo sdílí konsenzus ohledně proklamovaných hodnot, avšak pokládá jejich politické ztvárnění za zcela nedostatečné nebo kontraproduktivní. Odbojář se necítí být vázán institucemi systému a vyhýbá se případným trestním důsledkům svého jednání, neboť nerespektuje daný systém zákonitosti*“ (Barša 1998: 46). Pro environmentální přímou akci je přitom charakteristické právě to, že vycházela z radikální opozice vůči základním hodnotám kapitalistické a průmyslové společnosti, jako je upřednostňování zisku, posvátnost soukromého majetku či ekonomický růst, takže zpochybňovala stávající *status quo*.

Oba ideální typy přímých akcí, liberální a anarchistická, se však často v reálné politické praxi mísí a splývají (Duckett 2006; Graeber 2009). Pro hnutí environmentální přímé akce představovala přímá akce preferovaný způsob jednání, což se odráželo jak v podobě hnutí samého s důrazem na antiautoritářskou přímou demokracii, nehierarchičnost, participaci či rozhodování konsenzem, tak v jeho odmítání a kritice státu a kapitalismu. Hnutí však také využívalo přímou akci jako taktiku, jako formu občanské neposlušnosti. Ať již při blokáдах výstavby dálnic, rozšiřování letišť, či při různých *street party* aktivisté vytvářeli a používali efektivní a imaginativní taktiky, které měly prodlužovat okupaci místa, a „*vyráběnou zranitelnost*“ (*manufactured vulnerability*) se snažili veřejně demonstrovat svoji odhodlanost a morální převahu. „*Ačkoli jejich cílem bylo přímo narušit stavbu a popírali, že by přitáhnutí mediální pozornosti bylo cílem samo o sobě, jedním z jejich očividných úspěchů bylo vytváření a udržování dramatických mediálních příběhů*“ (Doherty 2000: 62). V liberálních demokraciích se blokády jako formy protestu staly v minulosti rutinou a pro policii nepředstavovaly překážku, kterou by nebylo možné rychle

odstranit. Fantazie a vynalézavost hnutí ohledně nových taktik, ať již to byly tunely, trojnožky, zámky, *tree-houses*, či provazové chodníky ve stromech, prodlužovala blokády nikoli o hodiny, ale o dny a týdny. Všechny tyto nové taktiky měly společnou „vyráběnou zranitelnost“. Ekoaktivisté využívali různé technické prostředky k tomu, aby svá zranitelná těla učinili součástí blokády. „*Zatímco dříve barikády poskytovaly protestujícím ochranu, teď trojnožky vystavovaly zranitelnost protestujících. Nestaví se síla proti síle, ale odpovědnost za bezpečí protestujících se klade do rukou zasahujících autorit*“ (Doherty 2000: 71). Rychlé a bezohledné odstranění protestujícího ze stromu, z trojnožky či tunelu by tak mohlo způsobit jeho vážné zranění či smrt. Taktiky pracující s touto „vyráběnou zranitelností“ implicitně předpokládají, že zasahující autority budou hrát podle pravidel, dodržovat vlastní liberální zákony a respektovat práva protestujících. „Vyráběná zranitelnost“ je tak příkladem, kdy se v praxi mísí přímá akce s občanskou neposlušností.

METODOLOGICKÁ POZNÁMKA

Empirický výzkum, z něž vychází tato studie, je založen na hloubkových rozhovorech, neformálních rozhovorech, pozorování a analýze dokumentů a psaných textů. V průběhu let 2010–2012 proběhlo celkem 25 hloubkových rozhovorů se současnými či bývalými aktivisty environmentálních organizací, které byly označovány jako radikálně ekologické – Hnutí Duha, Děti Země, Greenpeace, Animal S.O.S. (Mazel 1998), Nesehnutí (Fagan 2004) – či se samy za takové považovaly – Earth First! a Ulice lidem! – a naplňovaly koncept radikálně zelené organizace a skupiny, tedy jednak zčásti jednaly mimo politické instituce a využívaly protestu jako jedné z forem svého jednání (v případě této studie zejména formu přímé akce) a jednak také musely odmítat či zpochybňovat dominantní formy moci (Doherty 2002: 6). Respondenty jsem záměrně vybíral přes instituce (zmiňované environmentální organizace a skupiny) a tento výběr doplnil metodou sněhové koule tak, aby byla naplněna potřeba saturace. Dále jsem analyzoval psané materiály těchto skupin (časopisy, letáky, webové stránky) a využil jsem také svých vlastních předchozích zkušeností s environmentálními protesty. Tyto zkušenosti jsem podrobil analýze v rámci práce s pamětí (*memory work*; Berg 2008), abych zvýšil teoretickou citlivost k otázkám a interpretačním výzkumu, protože tento výzkum byl zatížen poměrně rozsáhlou vlastní zkušeností, která se tak stala dalším terénem pro zkoumání. Nikdy jsem sice nebyl členem ekologické či environmentální organizace, ale od počátku devadesátých let jsem se pohyboval v kontrakulturním anarchistickém prostředí, které se příležitostně překrývalo s ekologickými aktivitami, a účastnil jsem se řady protestních akcí: blokády bourání vesnice v Libkovicích v roce 1993, Ekotopie v Libkovicích v roce 1996, blokády jaderné elektrárny Temelín v letech 1996–1997, různých *street party* v letech 1998 až 2001 či třeba antiglobalizačních protestů při zasedání Mezinárodního měnového fondu a Světové banky v roce 2000, podílel jsem se také na vydávání různých alternativních tiskovin. Díky tomu jsem poznal řadu lidí z prostředí českého environmentálního hnutí, ale i lidi z prostředí britského radikálně ekologického hnutí (Earth First! či Reclaim the Streets).

Tato moje zkušenost aktivisty mi umožnila pohlížet na téma z jiného zorného úhlu, než tomu bývá zejména v českém akademickém prostředí zvykem, a umožnila mi tak klást si otázky, které by akademiky bez reálné zkušenosti v hnutí ani nenapadly, či porozumět kontextu informací získaných při výzkumu z výpovědí zpovídaných aktérů či z analyzovaných materiálů. Tato práce tak dokumentuje můj pobyt na místě střetávání dvou světů:¹ jednak toho akademického, s jeho tendencí po objektivizaci poznání a s jeho požadavkem, aby se výzkumník odtáhl od zkoumaného předmětu a nějakým způsobem se oprostil od svých hodnot, a jednak toho aktivistického, v němž jde především o jednání zatížené hodnotami, emocemi, kterému nejde ani tak o to, svět popsat, jako jej měnit. V českém akademickém prostředí není přiznaný překryv těchto dvou světů příliš častý, jednu z mála výjimek představují například práce socioložky Marty Kolářové (2009, 2011); a stále může být vnímán jako porušení zásad objektivit a nezájatosti. V rámci výzkumu jsem se

tak pokoušel i vyjednat legitimitu angažovaného výzkumu. Inspirací mi byl přístup britského sociálního geografa a aktivisty Earth First! Paula Routledgea. Ten ve svých výzkumech přichází s perspektivou „*třetího prostoru*“ (*third space*), který „*v sobě zahrnuje setkání akademismu a aktivismu, v nichž žádná místa, role ani reprezentace nepřevládají, ale kde jedno neustále podvrací význam druhého*“ (Routledge 1995: 400).

Třetí prostor jakožto kritické angažmá tedy umožnil, aby se mé role akademika a aktivisty neustále narušovaly, aby jedna kritizovala druhou, a tříbila tak kritiku, porozumění zkoumanému tématu a svým způsobem korigovala „chladnou“ odtažitost akademika na straně jedné a „vášnivou“ zaujatost aktivisty na straně druhé.

PŘÍMÁ AKCE V ČESKÉM ENVIRONMENTÁLNÍM HNUTÍ

Přímá akce a typologie českého politického aktivismu

Naprostá většina praktického promyšlení a teoretické reflexe přímé akce je spjata se západoevropským a severoamerickým prostředím. Nabízí se otázka, nakolik je tato výše pojednaná „teorie“ přímé akce relevantní pro postkomunistické země a zejména pro Českou republiku. Důležitým východiskem pro zasazení přímé akce do tohoto kontextu jsou studie zabývající se politickým aktivismem v České republice, které i přímo tematizují české environmentální hnutí (Císař 2008; Císař – Navrátil – Vráblíková 2011).

Autoři a autorka těchto studií rozlišují několik typů politického aktivismu – *starý, nový transakční, radikální a občanskou sebeobranu*. Pro diskusi o přímé akci v environmentálním hnutí jsou relevantní zejména dva z nich: nový transakční a radikální.

Nový transakční aktivismus, který zahrnuje environmentální organizace, je spojen s takzvanými novými sociálními hnutími z přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století. Tato hnutí se mobilizovala zejména kolem témat kvality života a původně byla i nositeli nových repertoárů jednání a způsobů organizace, které se zakládaly na konfrontaci, přímé a spontánní participaci. Postupně se však organizace a skupiny těchto nových sociálních hnutí „normalizovaly“, profesionalizovaly, institucionalizovaly a staly se až opakem svých původních ideálů. „*Tento aktivismus je dnes do značné míry namísto přímé účasti a členství založen na existenci (často malých) nečlenských advokačních skupin, charakterizuje jej závislost na externích zdrojích a důraz na meziorganizační interakce/transakce*“ (Císař – Navrátil – Vráblíková 2011: 141).

Do České republiky se tento typ nového transakčního aktivismu dostal díky mezinárodní podpoře občanské společnosti již ve své transakční podobě (Císař 2008; Císař – Navrátil – Vráblíková 2011). Nový transakční aktivismus je v České republice typický pro místní environmentální nevládní organizace (např. Hnutí Duha, Děti Země), které nejsou schopny mobilizovat vysoké počty stoupenců, neorientují se primárně na konfrontační, protestní strategie, ale spíše systematicky využívají lobbování a především jsou schopny mezi sebou kooperovat, vyvíjet politický nátlak a účinně prosazovat své zájmy (Císař 2008; Císař – Navrátil – Vráblíková 2011).

V novém transakčním aktivismu nehraje přímá akce jako taktika velkou roli. Používají se spíše konvenční protestní strategie (legální, nenásilné demonstrace) a jen výjimečně se přistupuje k těm nekonvenčním, v podobě blokád. Liberálního konceptu přímé akce, tedy občanské neposlušnosti, aktivisté využívají až v momentě, kdy se vyčerpají všechny dostupné prostředky.²

Zatímco nový transakční aktivismus spadá do politického hlavního proudu, radikální aktivismus se explicitně vymezuje proti politickému systému, ale i proti novému transakčnímu aktivismu, který považuje za reformistický. „*Radikálové nespoupracují s mainstreamovými aktivisty a ani ti nestojí o to, aby byli viděni jako spojenci radikálů*“ (Císař – Navrátil – Vráblíková 2011: 141). Radikální aktivismus odmítá spolupracovat se „systémem“, proto odmítá i systematické lobbování a orientuje se na „ulici“, je nicméně schopen mobilizovat ještě menší počty stoupenců než nový transakční aktivismus, což

vyvažuje militantnějšími strategiemi (Císař 2008). Tato antisystémovost se promítá i do materiální reprodukce radikálního aktivismu, který odmítá závislost na externích zdrojích. „Kolektivní identita nějaké skupiny zde není definována pouze jejím programem, ale je určována také tím, jak se materiálně reprodukuje. Není dána jen tím, čeho skupina chce dosáhnout, ale také tím, jak toho chce dosáhnout. Slovy samotných aktivistů, (na systému) nezávislý aktivismus vyžaduje nezávislé peníze“ (Císař – Navrátil – Vráblíková 2011: 156). Radikální aktivismus se také oproti transakčnímu vyznačuje tím, že je spojen s určitými subkulturami, z nichž pak vznikají kontrakultury jako projev politického aktivismu.

Pro tento radikální aktivismus je typické právě anarchistické pojetí přímé akce, kdy přímá akce není jen poslední možností či taktikou, ale právě preferovaným způsobem jednání a organizování se. Tím, že klade důraz na soulad prostředků a cílů, a odmítání politiky reprezentace, lobbování či finanční závislosti na státních či korporátních zdrojích, představuje anarchistický koncept přímé akce důležitý aspekt.

Domnívám se, že tato typologie politického aktivismu v České republice poměrně dobře popisuje situaci v České republice v době publikování daných studií, nicméně vyvolává určité otázky.

Za prvé zvláště v případě vymezení radikálního aktivismu je třeba zdůraznit, že platí výlučně pro Českou republiku, ale nelze jej uplatnit na zahraniční sociální hnutí, například na radikálně environmentální hnutí nebo na hnutí za globální spravedlnost, která byla pro české aktivisty často zdrojem inspirací. Jestliže Císař tvrdí, že radikální aktivismus má v České republice omezenou schopnost vytvářet sítě a spolupracovat (2008: 33), je to v přímém protikladu s výsledky studií o radikálně environmentálních hnutích, ale i radikálnějších proudech hnutí za globální spravedlnost (Doherty 2002; Day 2004; McDonald 2006; Curran 2007). Například právě radikálně environmentální aktivisté ve Velké Británii dokázali v devadesátých letech v rámci hnutí proti dálnicím „zasít“ovav“ místní občanské aktivisty na straně jedné, mainstreamové aktivisty nevládních organizací na straně druhé a spolupracovat, aniž by to nutně znamenalo jejich deradikalizaci. Vedlo to naopak jednak k určité zpětné radikalizaci jedné z největších britských environmentálních organizací Friends of the Earth a jednak k vytvoření hnutí environmentální přímé akce (Wall 1999; Doherty 2002).

Jak ukazuje řada studií založených i na etnografickém výzkumu, na radikálních aktivitách v rámci tohoto hnutí environmentální přímé akce se podíleli vedle lidí, kteří by spadali do kategorie „radikál“ (například alternativní životní styl, kontrakturní pozadí apod.), i lidé, kteří byli členy nevládních organizací či Strany zelených, jakkoli to vyvolávalo nejrušnější vnitřní diskuse a pnutí (Doherty – Plows – Wall 2003; Plows 2008). Kritika a případné odmítání spolupráce ze strany radikálů se týkaly především institucí a organizací a nebránily spolupráci s jednotlivci z těchto institucí, jejich aktivnímu zapojení do radikálních aktivit, nebo dokonce i neoficiální spolupráci a podpoře.³

Otázka tedy je, proč se český radikální aktivismus tak zásadně liší od toho zahraničního, konkrétně britského, od něhož čerpal jistou inspiraci.

Za druhé je otázka, nakolik je přesné mluvit, a to i v souvislosti s českým radikálním aktivismem, o tom, že by radikálové vznášeli požadavky (Císař 2008: 38). Radikální hnutí, pro něž je přímá akce preferovaným způsobem jednání, významně charakterizuje právě to, že se neorientují na stát, nekladou vůči němu požadavky, protože každý požadavek tím, že očekává odpověď, udržuje ty struktury, vůči nimž je kladen. „To vede k pozitivní zpětné vazbě, ve které neustále se rozšiřující a prohlubující aparáty disciplíny a kontroly vytvářejí další a další nová místa antagonismů, které produkují nové požadavky a s tím rostoucí kvantitu a intenzitu disciplíny a kontroly“ (Day 2004: 734). Richard Day to nazývá „politikou požadavku“ (*politics of demand*), která je pragmatická, může změnit obsah struktur dominance a vykořisťování, ale nemůže změnit formu. Tím, že se kladou požadavky vůči státu, korporacím, nadnárodním institucím, uznává se jejich legitimita a zpětně se posiluje jejich hegemonie. Naopak pro radikální hnutí, která se orientují na přímou

akci jako preferovaný způsob jednání (Day je označuje jako nejnovější sociální hnutí), je charakteristická „*politika jednání*“ (*politics of act*). Tato politika jednání spočívá ve snaze vytvářet alternativy ke státním a korporativním formám společenské organizace. To znamená pracovat „mimo“ existující dominantní instituce, neapelovat na státní instituce, aby změnily své jednání, ale přímo fyzicky intervenovat takovým způsobem, který již předjímá alternativu, a vyjadřuje tak cíle, o které se usiluje právě i zvolenými prostředky (Day 2004).

Císař si tuto charakteristiku radikálního aktivismu do značné míry uvědomuje, když uvádí, že anarchisté sice čelili pevně uzavřené struktuře domácích příležitostí, ale protože nesledují instrumentální cíle, tyto příležitosti by nevyužili, ani kdyby se jim skutečně nabízely. Přibližují se tak podle něj ideálnímu typu kontrakturních hnutí, a proto nejsou schopny nalézt ve společnosti širší rezonanci (Císař 2008: 152). Tuto jednoduchou kauzality mezi mírou radikality a kontrakturností na straně jedné a společenským vlivem na straně druhé však popírají právě studie o britském hnutí environmentální přímé akce – radikálním a kontrakturním (Melucci 1996; Castells 1997; Macnaghten – Urry 1998; Wall 1999; Seel – Paterson – Doherty 2000; Doherty 2002). O schopnosti radikálů nalézt širší rezonanci ve společnosti tak rozhodují i další proměnné.

Za třetí představa, že „*radikálové nespolupracují s mainstreamovými aktivisty*“ (Císař – Navrátil – Vráblíková 2011: 141), a určitá vymezení této typologie mohou působit staticky a ahistoricky. Například když autoři mluví o neochotě ke spolupráci mezi radikály a transakčními aktivisty či o tom, že anarchisté jako představitelé radikálního aktivismu nejsou schopni spolupracovat s jinými nestátními aktéry a nemají potenciál vytvářet sítě (Císař 2008: 71; Císař – Navrátil – Vráblíková 2011: 141), platí toto tvrzení pro Českou republiku až od určitého časového období. Typologie může vyvolat zdání, že pracuje s typy aktivismu, kterým jsou inherentní určité vlastnosti (např. schopnost/neschopnost spolupracovat a vytvářet sítě). Pokud ale třeba počátkem devadesátých let anarchisté spolupracovali s environmentálními aktivisty a anarchistické kontrakturní prostředí se zcela běžně překrývalo s aktivitami environmentálních organizací a skupin (blíže viz rozhovory; Císař – Koubek 2012), pak je třeba zdůraznit, že tato typologie je výsledkem určitých událostí, procesů a momentálních konstelací, a ptát se, proč tomu tak je.

A právě na tyto události, procesy a konstelace se za pomoci empirického výzkumu zaměřím v další části článku.

Počátek devadesátých let a liberální pojetí přímé akce

Environmentální hnutí v České republice má odlišnou historickou trajektorii než hnutí v západní Evropě či Spojených státech. Před rokem 1989 měly environmentální organizace charakter spíše apolitických ochranných aktivit, které byly zapojeny do dialogu s mocí, nepoužívaly konfrontační taktiky ani otevřeně nezpochybňovaly dominantní formy moci. Teprve ve druhé polovině osmdesátých let se v mladší generaci, ovlivněné i alternativní kulturou, undergroundem a punkem, objevila i neformální seskupení, z nichž později vznikly organizace Děti Země nebo Hnutí Duha, inspirované západními aktivistickými organizacemi. Tato nová generace se přestávala bát vystupovat na ochranu životního prostředí, dokladem toho byly i protestní formy jednání v podobě demonstrací v Teplicích či protestů v pražské Stromovce těsně před listopadem roku 1989 (Vaněk 1996; Vaněk 2002; Jehlička – Sarre – Podoba 2005). „*Zatímco v zemích západní Evropy se zrodil zelený a alternativní proud z radikální levicové myšlenkové orientace, u nás tomu bylo docela naopak. U nás byly ekologické škody vnímány jako důsledek centrálně plánovaného socialistického systému. Naši environmentalisté viděli v kapitalistickém systému a v tržní ekonomice naději [...]. Obavy z represí a nechuť k levicovému pohledu vytvořily zvláštní typ českého environmentalisty: opatrného člověka s ideálem tolerance a demokracie, osobu mírné a nebojovné povahy*“ (Vaněk 2002: 250). To se projevovalo i v nově vzniklých, více politických organizacích, které sice do svého repertoáru začlenily více

konfrontační happeningy či občanskou neposlušnost, ale ani jejich kritika, jakkoli na české poměry radikální, nesměřovala vůči kapitalismu, ale spíše proti konzumní společnosti či určité formě společnosti průmyslové (Fagan 2004; Jehlička – Sarre – Podoba 2005).

V nekonvenčním repertoáru jednání byly tyto environmentální organizace ovlivněny především Greenpeace a Friends of the Earth a jejich liberálním konceptem přímé akce.

„Hodně tam byla zahraniční inspirace, hlavně od Greenpeace, od kterých jsme přejímali i způsoby a metody, jak se takové akce mají dělat, jak se mají medializovat“ (Rozhovor č. 2 2011).

„Přímá akce není samoúčel, je to jenom nástroj, [...] je až posledním krokem, když se vyčerpají všechny předchozí možnosti. Pak už je prostor pro to, udělat něco, co je v podstatě jenom zoufalý výkřik“ (Rozhovor č. 1 2011).

Toto liberální pojetí přímé akce rezonovalo s „umírněným a nebojovným“ českým environmentálním prostředím.

„Postupem času jsme opouštěli pole radikálních přímých akcí, jako byly blokády. Neznamena to, že bychom je zavrhlí úplně, ale zjistili jsme, že česká společnost je více oslovitelná nějakým typem happeningu nebo něčím takovým“ (Rozhovor č. 7 2011).

Liberální pojetí přímé akce inspirované Greenpeace přijaly české environmentální organizace za své i navzdory tomu, že na počátku devadesátých let měly napojení i na A SEED (*Action for Solidarity, Equality, Environment and Development*) nebo EYFA (*European Youth for Action*), transnacionální environmentální koordinační síť, které vedle lobbování podporovaly také konfrontační přímé akce, „grassroots“ aktivismus zdola a nehierarchické rozhodování konsenzem. Hnutí Duha se totiž v roce 1993 stalo součástí mezinárodních struktur Friends of the Earth a liberální pojetí aktivismu zaměřené na profesionalizaci a elity bylo nejspíše bližší repertoáru jednání, který se rozvíjel před rokem 1989, než tento aktivismus zdola.

Jakkoli tedy Děti Země a Hnutí Duha v první polovině devadesátých let používaly přímou akci, vždy to byla až poslední možnost, když se vyčerpaly všechny prostředky, a vždy to byla součást dlouhodobé kampaně. U příležitosti blokády jaderné elektrárny Temelín vydalo Hnutí Duha příručku *Právní rádce do přímé akce*, v níž zcela jasně definovalo, jak přímou akci chápe: *„[...] je prováděna zásadně veřejně, a její pořadatelé nesou za její průběh a následky politickou a právní odpovědnost, [...] nesmí být anonymní. Přímé akce jsou krajním prostředkem tam, kde jsou vyčerpány prostředky legální [...]“* (Prokop 1997: 7).

„Přímá akce je legitimní v situaci, kdy se vyčerpají mírnější prostředky, [...] když není možná nějaká mírnější metoda, nastoupí nějaká trochu víc konfrontační. Když selže osobní jednání, přijde konfrontace parlamentu, když ta selže, nastoupí řeckněme spotřebitelská kampaň nebo petice, když ta selže, nastoupí mediální konfrontace, když ta selže, nastoupí nežný happening před ministerstvem, když ten selže, tak bude prostě tvrdší happening, a když ten selže, tak prostě budeme blokovat prales. Já si myslím, že to je řetěz, a přímé akce se nedají zneužívat“ (Rozhovor, č. 10 2012).

Toto pojetí přímé akce procesem „kolektivního učení“ politických generací (Doherty 2002: 52) v českém environmentálním prostředí zcela zvnitřnělo a anarchistické pojetí přímé akce jako preferovaného způsobu jednání, který má předjímací charakter, se prakticky vědomě nevyskytuje.

Přímé akce, v podobě blokády, se v českém environmentálním hnutí využívaly zejména v první polovině devadesátých let, a to v souvislosti s bouráním vesnice Libkovice a stavbou jaderné elektrárny Temelín (Fagan 2004; Císař 2004; Císař 2008).

„Zablokovali jsme rypadla a bagry, které přijely zbourat kostel, a tím vlastně začala kampaň za Libkovice. V médiích to mělo ohromný ohlas a začali přijíždět další aktivisti i neaktivisti. Tak jsme se rozhodli, že to nebude žádná běžná akce Greenpeace, která poukáže na problém a skončí, ale že to proměníme v trvalou blokádu vesnice [...]“ (Rozhovor č. 10 2012).

V případech blokády v Libkovicích, kde aktivisté fyzicky bránili bourání domů, šlo o jeden z mála případů, kdy se aktivisté snažili jednat nejen symbolicky, ale stát se „materiálními aktéry“, a jednat tedy nezprostředkovaně a přímo (další podobnou přímoú akci byla například v roce 1992 blokáda Velké Pardubické, v roce 1997 do jisté míry i blokáda jaderné elektrárny Temelín, a pak blokády proti kácení na Šumavě v roce 1999 a 2011).

Zároveň ale tyto přímé akce měly charakter občanské neposlušnosti, aktivisté jednali veřejně, prostřednictvím médií „přinášeli svědectví“, nechávali se zatknout, dovolávali se porušování zákonů ze strany oponentů, kterým se svou občanskou neposlušností snažili zabránit v jejich záměru, a jednali tak v rámci systému, a nikoli jako jeho vyzývatele.

Hnutí Duha, které v devadesátých letech nejčastěji využívalo přímoú akci jako taktiku, bylo v té době zároveň organizací vnitřně značně hierarchickou a nedemokratickou, řídila ji nevolená rada „starších“, složená ze zakladatelů a také z lidí, kteří měli jejich důvěru a do rady byli přizváni. V roce 1994 se v interních materiálech Hnutí Duha přímo psalo o tom, že není demokratickou organizací, ale je založeno na důvěře (Binka 2008: 129). Měl to být obranný mechanismus proti zneužití Duhy a proti převážení názorů těch členů, kteří nesdíleli východiska zakladatelů. Tato vnitřní hierarchičnost organizace Hnutí Duha se určitým způsobem promítala i do způsobu jeho jednání, což se nejvíce projevilo právě při největších přímých akcích, při blokáдах Temelína, kterých se účastnila i řada aktivistů z jiných nevládních organizací, skupin a zejména z anarchistického prostředí.

„To, co mi tam úplně nevyhovovalo, bylo relativně rigidní hierarchické řízení té akce, kdy řadoví účastníci mohli její průběh ovlivnit relativně málo [...]. Ale zase: kdyby nám to vadilo hodně, tak bychom si koneckonců udělali blokádu vlastní, nezávisle na Patočkovi“ (Rozhovor č. 3 2011).

„Jakub [Patočka] s Honzou [Beránkem] si do toho nechtěli nechat příliš zasahovat. Jako zvlášť u lidí, kteří se dlouhodobě na té kampani nepodíleli, oni byli ochotní k sobě přizvat lidi, které oni považovali za ty důležité pro to, aby ta kampaň jako taková směřovala k cíli, a to bylo zastavení dostavby Temelína. Takže svoje přirozené partnery, bez nichž by nebyli schopni to prosadit, a to včetně partnerů politických, si k tomu přizývali, ale třeba partnery z oblasti právě různých anarchistických organizací a tak, tak ty oni prostě brali jako takové, že je skutečně až tak k tomu prosazení cíle nepotřebují, a tím pádem neviděli důvod je k tomu nějakým způsobem přizývat a vůči nim byli skutečně striktní a říkali: Ta blokáda je vymyšlená takhle, a komu se to nelíbí, tak ať si dělá svou. Bylo to vedené tou pragmatickou úvahou, která měla základ ve snaze dosáhnout cíle“ (Rozhovor č. 4 2011).

Tato vnitřní nedemokratičnost Hnutí Duha, která se v případech blokáд Temelína ventilovala i vůči vnějším aktérům, se v polovině devadesátých let stala předmětem vnitřních rozporů, které vyvrcholily odchodem většiny lidí z brněnské pobočky a založením organizace Nesehnutí (*Nezávislého sociálně ekologického hnutí*). Nesehnutí jsou jediná environmentální organizace v Česku, která již od svého vzniku v roce 1997 funguje nehierarchicky, konsenzuálně, a tato podoba je pro organizaci hodnotou sama o sobě, a typologicky se tak asi nejvíce blíží environmentální přímé akci. Nicméně také Nesehnutí mají poměrně omezený repertoár jednání a spíše než přímé akce využívají akce symbolické, zaměřené na média a dialogickou občanskou neposlušnost a ani je nelze charakterizovat jako „vyzývatele systému“.

„Přímá akce je standardní metoda veřejné občanské nátlakové kampaně, neměla by se dělat samoúčelně, ale jako určité vyvrcholení dlouhodobé kampaně v momentě, kdy selžou klasické prostředky, jako jsou petice, právní ochrana, odborné analýzy, pak je namístě použít tento prostředek. Myslím, že tahle kultura tam tehdy (v devadesátých letech – pozn.) byla a byla pěstována jak v nějakých interních diskusích, tak v časopise Sedmá generace“ (Rozhovor č. 2 2011).

Street party a anarchistické pojetí přímé akce

Anarchistický koncept přímé akce jako preferovaného způsobu jednání, včetně přímé akce jako přímého působení, vnašeli do environmentálního prostředí v devadesátých letech anarchisté, ale na rozdíl od Spojených států či Velké Británie spíše intuitivně, bez rozvíjení dovedností a reflexe jak rozhodovacích procesů (konsenzus, facilitace), tak protestního repertoáru jednání (trojnožky, tunely, protestní kempy). Navíc na počátku devadesátých let bylo české anarchistické hnutí ovlivněno především německým autonomním hnutím (Katsiaticas 1997), což se promítalo do témat, na něž kladlo důraz (antifašismus, squatting), do vnější image (černé oblečení, symbolika s důrazem na militantnost) i do repertoáru jednání (taktika černých bloků na demonstracích, akceptace určité míry násilí při střetech s neonacisty, policií nebo vůči majetku), a to také vyvolávalo napětí ve vztahu k environmentálním organizacím.

Teprve v polovině devadesátých let se v anarchistických časopisech (*Autonomie, Konfrontace*) začaly objevovat články a zprávy o protestních kempech, či *street party*, mimo jiné i díky aktivistovi Animal S.O.S, který pobýval v Anglii.

„Líbilo se mi, že v Anglii tím aktivisti opravdu žili a zároveň že ty jejich aktivity a protesty byly i takový plný radosti, tvořivosti, kreativity a zábavy. To bylo vidět třeba při těch street parties, se kterými jsem se poprvé setkal právě v Anglii. Na ně přišla spousta lidí a skoro každý se na nich nějak podílel, počínaje žonglováním a konče třeba hraním na hudební nástroj. To radikálně ekologické hnutí Earth First! a Reclaim the Streets se mi líbilo právě tou tvořivostí, akčností, radostí a opravdovostí, s jakou to ti lidi brali v individuální rovině. Takže když jsem se pak vrátil zpátky do Čech, tak jsem přivezl nějaké materiály, filmy od Undercurrents a udělal pár promítání pro lidi, napsal o tom články do Autonomie a Konfrontace a chtěl něco podobného iniciovat i tady v Čechách. I když tady je ale odlišná kultura“ (Rozhovor č. 9 2012).

Je zajímavé, že podobně jako ve Velké Británii o několik let dříve byly snahy českých aktivistů šířit informace a ideje spojené s Earth First!, Reclaim the Streets a anarchistickým pojetím přímé akce do jisté míry výsledkem jejich deziluze z fungování místních nevládních environmentálních organizací Greenpeace a Hnutí Duha.

„Pro nás přímá akce znamenala, že když se nám něco nelíbilo, byli jsme proti tomu, tak jsme s tím sami za sebe něco udělali, přímo jsme se to snažili ovlivnit nebo zastavit. Byl to způsob, jak něco ovlivnit, něco dělat. A v tom jsme třeba narazili u Hnutí Duha nebo Greenpeace“ (Rozhovor č. 9 2012).

V roce 1998 se další aktivisté účastnili mezinárodní konference People's Global Action v Ženevě. Díky těmto mezinárodním kontaktům se v květnu v Praze konala *Global street party*, v rámci mezinárodního dne akcí proti neoliberalismu. Tato akce ovlivněná Reclaim the Streets přinesla do českého prostředí *street party*, která se stala na několik let populárním protestním jednáním, byť v modifikované podobě (Bastl 2001; Kolářová 2009). Bez dovedností aktivistů Reclaim the Streets, například jak kreativně zablokovat dopravu a dostat velký počet lidí z místa srazu na místo konání, se *street party* v českých městech více podobaly klasickým ohlášeným demonstracím pochodujícím z bodu A do bodu B, jen s větším počtem hlasitějších soundsystémů a bez karnevalové atmosféry typické pro Velkou Británii. To poněkud otupovalo původní subverzivní poselství Reclaim the Streets: „Bereme si to, co nám patří, veřejný prostor.“

„Oproti těm anglickým mě u té české street party vadilo, že tam chyběla ta kreativita, ta radost. Ti Angličané, i když byli radikální, tak v tom pořád byla ta pozitivní energie, ta radost a ta zábava, ale tady v Čechách to byla jen nasranost, zatnutý pěsti a vztek. Zatímco tam lidi přišli na street party a sami ji tvořili, tak tady jen přišli, se zatnutou pěsti křičeli a ostatní na ně koukali. A to je myslím charakteristika celého aktivismu tady v Čechách“ (Rozhovor č. 9 2012).

Když v roce 2000 přijeli zahraniční aktivisté (mj. i z britských Earth First! a Reclaim the Streets) pomoci s přípravou protestů proti zasedání Mezinárodního měnového fondu

a Světové banky, byli překvapeni českým aktivistickým prostředím, které postrádalo nejen základní dovednosti konsenzuálního rozhodování, ale bylo prosyceno i cynismem, malou sebedůvěrou a beznadějností (Welsh 2004). Právě pozitivní zkušenost se zahraničními aktivisty při přípravách a protestech v roce 2000 dočasně ovlivnila anarchistické prostředí, vnesla do něj nová témata, jako například feministickou reflexi ženského aktivismu a problematičnost neformálních rozhodovacích procesů. Osobní kontakty s aktivisty Reclaim the Streets také bezprostředně podnítily vznik pražského samba bandu a skupiny Ulice lidem!, které fungovaly více než dva roky. Tento zahraniční vliv byl dočasný, po roce 2003 postupně mizel a nebudovaly se kapacity, které by umožnily tento repertoár jednání rozvíjet.

„Myslím si, že jsme to nezužitovali, že to byl ohromný potenciál a že jsme to špatně uchopili. [...] prostě nebyli jsme na to připravení a myslím, že to momentum, které tam bylo, bylo ohromné a to jsme nevyužili. A hnutí tím hrozně ztratilo a hrozně se vrátilo zpátky. Nemyslím si, že to je něčí chyba, ale v podstatě jsme na to v Čechách nebyli připraveni, hlavně zkušenostně. Tady jsou furt takový podivný vztahy a lidi spolu nejsou schopni komunikovat a mít jasnou vizi, takže myslím si, že kdyby to třeba bylo v dnešní době, tak by to mělo daleko větší smysl a nevím..., byla to rozhodně výborná zkušenost, ale byla to ohromná škoda, nevyužitá šance... Špatný timing“ (Rozhovor č. 8 2012).

Skupiny environmentální přímé akce, ať již Earth First!, či Ulice lidem! se v Čechách nikdy zcela nerozvinuly v hnutí a oproti Velké Británii nebyly „kompostovatelné“.⁴

Odlíšné trajektorie vývoje a budování hranic

Britské hnutí environmentální přímé akce ovlivňovalo v Čechách v podstatě jen anarchistické prostředí, což souviselo s genealogií soužití environmentálního a anarchistického prostředí. V prvních letech po roce 1989 se obě prostředí běžně překrývala, anarchisté vždy projevovali zájem o environmentální témata a ještě minimálně do roku 1992 bylo běžné, že různé anarchistické skupiny oficiálně spolupracovaly na protestních akcích s Děťmi Země nebo Hnutím Duha. Zvláště v Brně, kde mělo Hnutí Duha své sídlo, zpočátku spolupracovalo s místními anarchisty, z nichž se pak řada stala jejich členy.

„Tenkrát jsme měli v Brně anarchistickou skupinu Brněnská vrtule a Jakub Patočka, dodnes charismatická osobnost, za námi přišel, že by se s námi chtěl potkat, to bylo asi v roce 1991. [...] On byl vůči anarchistům vstřícný tak do toho roku 1993, kdy byla ta slavná polemika v Autonomii, v té době byla celkově ta doba otevřenější, že se ty skupinky a lidé hledali. Duha byla otevřená i vůči církvím a mně to přišlo logické, a navíc my tady v Brně jsme byli anarchisté ne taková úplně blázní, byli jsme spíš pacifisticky zaměřeni a nebyl to ten typ kukla, basebolka, molotov. Po jistou krátkou dobu to zjevně fungovalo. Některé ty akce by bez nás asi ani neproběhly (Rozhovor č. 5 2011).

Bylo zcela běžné, že řada pozdějších aktivistů Hnutí Duha, Děťi Země, Nesehnutých či Greenpeace se k environmentálním tématům dostala přes punk a anarchistické hnutí (Císař – Koubek, 2012).

„Dostal jsem se k tomu přes punk, protože jsem někdy v roce 1989 začal poslouchat první punkový kapely. Zajímal jsem se o texty, a některý ty kapely měly texty proti ničení přírody“ (Rozhovor č. 5 2011).

„[...] a pak prostřednictvím punkového hnutí, protože někdy v patnácti šestnácti letech jsem začal fungovat mezi punkery, to bylo někdy v roce 1985, 1986. A protože jsem trochu uměl anglicky, tak jsem se dostával do styku s lidmi, kteří sem jezdili a navazovali tady kontakt se subkulturami a díky tomu jsem se dostával k informacím, které přicházely ze Západu, a i tam byly třeba velmi alternativní, nebo pololegální. Takže skrze ty texty a články v punkových časopisech“ (Rozhovor č. 6 2011).

„Nejdřív to byla muzika, punk, přes to jsem se dostal k anarchismu, přes anarchismus jsem se dostal k hnutí za práva zvířat a odtamtud jsem plynule přešel do ekologického hnutí. To byla jedna linka, průběžně od roku 1991 do roku 1993. Na podzim

1991 jsem si udělal první číro a od té doby se to potom výrazně urychlovalo“ (Rozhovor č. 3 2011).

Nicméně od roku 1993 se zakladatel a vůdčí osobnost Hnutí Duha Jakub Patočka začal ostře stavět proti spolupráci s anarchisty, protože odmítal jak jejich ideje, jejich alternativní kulturu (punk označoval za elektronický hluk), tak jejich „*nevyjasněný vztah k násilí“* (Patočka 1993). Odmítání anarchistů ale mělo důvody i „*ryze praktické – kdyby anarchisté mnohem početnější než Duha začali ji považovat za jakýsi ekologický prapor svého hnutí, jistě by ji v něj dokázali proměnit. Snad zejména z toho důvodu bylo čas od času nutné jistou rezervovanost a rozdíly připomenout“* (Patočka 1999: 20).

Důležitou událostí pro vývoj českého environmentálního hnutí a vztahu mezi umírněnými nevládními environmentálními organizacemi (novým transakčním aktivismem) a anarchisty (radikálním aktivismem) bylo v roce 1995 zařazení environmentálních organizací na seznam extremistických organizací ministerstvem vnitra. Na seznamu se ocitly vedle anarchistických, komunistických a neonacistických skupin. Pro nevládní environmentální organizace bylo důležité začít dokazovat vlastní neextremismus o to větším důrazem na umírněnost, protože pro ně bylo problematické – s ohledem na své partnery, donory a svou orientaci na mediální obraz – být spojovány s anarchisty, oficiálně ocejchovanými jako extremisté. Například Greenpeace ČR se vlivem tohoto seznamu rozhodla sledovat strategii, která zdůrazňovala vědecké argumenty a expertní vědění, a vyhýbala se emocionálním vystoupením (Jehlička 2009).

„Hnutí Duha v té době začalo hodně prosazovat metodu lobbingu a pak taky to, že v té době Hnutí Duha začalo strategii spolupráce s některými stranami. Hnutí Duha vydávalo v té době doporučení, které strany volit a které nevolit. Při prosazování zákonů vznikaly i osobní vazby. A častým argumentem bylo, že v momentě, kdy my spolupracujeme s anarchisty, tak nemáme šanci prosazovat ten lobbing“ (Rozhovor č. 2 2011).

Vymezování se vůči anarchismu a neochota s anarchisty spolupracovat byla tak součástí sebedisciplinace environmentálních organizací v období konsolidace liberálního kapitalismu. Zařazení na seznam extremistických organizací významně přispělo k jejich normalizaci, ale nezabránilo nastolení diskurzu environmentalismu jako hrozby pro svobodu člověka (Klaus 2007, 2009).

Pro environmentální organizace bylo vždy důležité, jaký obraz měly v očích české veřejnosti, která, ovlivněna autoritářským odkazem, vnímala demokracii především jako jednorázové akty účasti ve volbách a protesty jako její narušení. „*Zvláště starší lidé, přesvědčování proklausovskými médii a z obav před návratem autoritářského režimu, jako v roce 1968, považovali environmentální aktivisty za převlečené komunisty nebo anarchisty, kteří usilují o zničení demokracie a tržní ekonomiky“* (Fagan 2004: 88).

Jan Čulík si v souvislosti s násilnými protesty při pražském zasedání Mezinárodního měnového fondu v roce 2000 všiml, jak byla česká veřejnost šokovaná nejen násilím demonstrantů, ale především jejich „*tvrdšíjnou rozhodností“*. Přímá akce, v jakémkoli pojetí, pro ni byla nesrozumitelná. „*Češi jsou vysoce pragmatičtí a individualističtí a nechápou, že by někdo mohl zastávat určité politické názory tak silně, že by byl ochoten je obhajovat až k vlastní smrti. Život a přežití, případně přežívání, je pro většinu Čechů nejvyšší hodnota, které dávají přednost před vším jiným. [...] Historická zkušenost velí Čechům, že je vždycky nakonec možné přežít, za jakéhokoli režimu, pokud člověk učiní vhodné kompromisy, je možno žít docela pohodlně“* (Čulík – Pecina 2001: 263–264). Pro českou veřejnost bylo zkrátka těžko pochopitelné a srozumitelné jednání aktivistů, kteří jsou pro své politické přesvědčení ochotni riskovat své zdraví a životy (ať již ve střetech s policií, či častěji při nenásilně „*vyráběné zranitelnosti“*). Odhodlání a „*tvrdšíjná zaujatost“*, kterou projevovali demonstranti v Praze, ukázaly, čeho sami Češi nejsou schopni. „*Museli vytlačit vědomí této slabosti ze své mysli (pokud nejste schopni bránit svůj postoj, až k smrti‘ a jiní toho schopni jsou, znamená to, že se potenciálně stáváte v krizových situacích otrokem, protože se musíte podřídít), a tak podleli hysterickému záchvatu*

představ o cizích vandalech a násilnících“ (Čulík – Pecina 2001: 264). Filozof Martin Škabraha v této souvislosti mluví o tom, že pro českou společnost je charakteristická „cyklistická reakce“, která se vyznačuje tím, že před silnějšími a mocnými se hrbíme, zatímco dole, po slabších, odlišných a nepřizpůsobivých, šlapeme (Škabraha 2013).

Takové postoje veřejnosti přispěly k tomu, že environmentální organizace upouštěly od protestních strategií a přímých akcí používaných v období po sametové revoluci, na počátku devadesátých let (Fagan 2004: 88).

Na druhé straně v druhé polovině devadesátých let také anarchistické hnutí procházelo určitým vývojem. Dlouhodobé napětí v hnutí mezi „anarchisty životního stylu“ a sociálními anarchisty vyústilo v roce 1997 na sjezdu Československé anarchistické federace v odtržení části aktivistů a vznik Federace sociálních anarchistů (Bastl 2001). Ta začala prosazovat anarchismus jasně ideologicky ohraničený a orientovaný na třídu pracujících. *„Anarchismus je sociální boj za svobodu pro všechny lidi, boj proti ekonomickému vykořisťování a politické manipulaci. Boj proti všem formám kapitalismu a autoritářského socialismu. Není to vegetování ve squatech, není to smířlivá rétorika o ‚demokracii‘, není to zradikalizovaná ekologická aktivita, není to hospodská myšlenka punks, není to éterický ideál pro pár intelektuálů a houf mládežníků, je to myšlenka emancipace námezdně pracujících – myšlenka osvobození práce a života“* (Wohlmuth 1997: 60). Začal se prosazovat názor, zejména ze strany Federace sociálních anarchistů (FSA), který odmítal jakoukoli spolupráci s environmentálními a nevládními organizacemi, jež nazýval kolaboranty, stejně jako ty anarchisty, kteří s nimi spolupracovali. *„Úkolem [...] je v první řadě zpřetřhat svazky s demokratickými ‚zelenými‘ kolaboranty, protože jsou to právě tyto organizace, které svým propojením s ‚anarchisty‘ strhávají hnutí na šikmou plochu“* (PW 1998: 3). Jakkoli byla kritika řady aspektů českého „anarchismu životního stylu“ zajímavá a příhodná, styl a rétorika, jakými byla prezentována, nevedly k reflexi a promýšlení anarchismu a mnohé sympatizující lidi odrazovaly od toho, aby se do anarchistických aktivit zapojovali. Sociální anarchismus FSA ohraničovalo až příliš úzké vymezení. Stanovisko v editorialech časopisu FSA poměrně jasně vytyčilo ideologické hranice a nedávalo příliš prostoru pro debatu o různých pojetích anarchismu: *„Nezaměňujme sociálně-anarchistické hnutí s nějakou ‚alternativně-autonomní-eko-anarcho-antitechnologicko-humanisticko-pacifistickou‘ scénou. Možná rozvrácíme scénu, ale upevníme hnutí. [...] Cesta ven vede přes jasné odmítnutí všeho ‚autonomismu‘, takzvané radikální ekologie, punkerského životního stylu, H/C a obecně hudebních subkultur [...]“* (Redakční kolektiv Svobodné práce 1997: 3). Postupně se tak scéna rozvrátila: anarchismus přestal oslovovat a „rekrutovat“ sympatizanty v subkulturách a vytvářet kontrakultury, ale nedokázal ani oslovit námezdně pracující a vybudovat hnutí.

„To, že Patočka začal strašně demonizovat tohle anarchistické prostředí, to mělo své opodstatnění, tenkrát ty střety s náckama, ta Antifašistická akce, tak od nich to taky nebylo příliš tolerantní, a když pak nastoupil Wohlmuth, tak ty nevládky byly na úrovni nácků. Taky to úplně vyhrotil. A je to trochu škoda, protože ono to bohužel uškodilo i tomu punku, který se odpolitizoval“ (Rozhovor č. 5 2011).

Pokud Císař hovoří o anarchitech jako o typu radikálního aktivismu, který není schopen organizovat protestní události a spolupracovat s jinými nestátními aktéry a má i omezenou schopnost vytvářet koalice a sítě mezi sebou (Císař 2008), tak právě zde lze hledat kořeny této „neschopnosti“. Ale ukazuje se, že spíš než „neschopnost“ to byla záměrně prosazovaná strategie sociálních anarchistů z FSA, kteří o schopnost spolupráce s nestátními aktéry ani neusilovali. Styl prosazování této strategie „vytyčování hranic“ však nakonec vedl i k reálné neschopnosti členů anarchistického hnutí vytvářet sítě a spolupracovat mezi sebou.

S důležitým posřehem při recenzi Císařovy knihy o politickém aktivismu přichází Jehlička. Pokud chceme vysvětlit různou míru radikality českých environmentálních organizací (a dle mého názoru to samé platí pro anarchistické skupiny), nevystačíme si jenom se

způsobem jejich financování jako rozhodující proměnnou, ale musíme vzít úvahu i to, že za „*diametrálně odlišnými výsledky vnitřních diskusí o míře radikálnosti byly osobní preference vedoucích osobností*“ (Jehlička 2009: 115). Pozornost je tak podle něj potřeba věnovat i roli jednotlivců obzvláště v případech, kdy se počty aktivistů a zaměstnanců různých organizací a skupin počítaly v řádu desítek. Charismatické osobnosti s jasnou vizí a energií, jako byl na straně jedné Jakub Patočka v devadesátých letech v Hnutí Duha, či svým způsobem Petr Wohlmut v Federaci sociálních anarchistů a v anarchistickém hnutí na straně druhé, měly pak výrazný vliv na odstředivé diskurzy obou prostředí.

Ke konci devadesátých let se tak definitivně oddělila dvě prostředí: environmentální a anarchistické. Environmentální se vydalo na cestu institucionalizace a profesionalizace, přijalo ekologickou modernizaci jakožto koncept liberálního environmentalismu a *de facto* upustilo od nekonvenčních forem jednání (Fagan 2004; Jehlička – Sarre – Podoba 2005). To způsobilo, že se „*environmentalismus nevyvinul v sociální a politickou kritiku nebo vizionářskou alternativu ke stávajícímu společenskému systému*“ (Jehlička – Sarre – Podoba 2005: 72). Anarchistické prostředí se vydalo cestou ideologické očisty od „kolaborantů“ a „lifestylových anarchistů“, na jedné straně ztrácelo potenciální aktivisty a stoupence mezi mladými lidmi v subkulturách a na straně druhé se mu nepodařilo oslovovat pracující třídu. To byl jeden z důvodů, proč anarchistické hnutí po roce 2000 stagnovalo.

Odstředivý vývoj těchto dvou světů vedl k tomu, že nevznikl překrývající se prostor environmentálního, anarchistického a kontrakturního prostředí, z něhož by se potenciálně mohla rozvíjet environmentální přímá akce jakožto preferovaný způsob jednání, která by vizionářskou alternativu ke *statu quo* přenášela do současnosti. Zatímco hnutí environmentální přímé akce ve Velké Británii mělo mimo jiné i za důsledek, že zpětně do jisté míry „radikalizovalo“ environmentální organizace hlavního proudu, jako byly Friends of the Earth (Wall 1999; Doherty 2002), české environmentální organizace se bez zpětné „radikální“ vazby plně institucionalizovaly a ztratily svůj sociálněkritický a vizionářský potenciál.

To, že environmentální organizace prakticky upustily od přímých akcí jako v Libkovicích nebo u Temelína, mělo i další efekt, a to chybějící prožitek a zkušenost přímé akce.

„*Do Libkovic [...] jsme přijeli, bránili jsme domy za neuvěřitelně obtížných, zimních podmínek. V zimě, vlhku, smradu, občas s nedostatkem jídla, a myslím, že lidi, který tam přijeli, tak navázali hluboký přátelství, že to byl hodně velký zážitek a sjednocující akce nejen na úrovni osobní, ale řekněme i organizací. Myslím, že se nám tam podařilo navázat nějaký kořeny spolupráce*“ (Rozhovor č. 10 2012).

„*[Blokáda Temelína] byla i událost, lidi se jednou za rok sešli a udělali něco smysluplného, alespoň jim se to tak jevilo, že dělají něco smysluplného. Nejenom právě psaním právních podání, ale fyzicky se snažit zabránit něčemu, o čem jsou hluboce přesvědčeni, že je nesprávné. To bylo velmi motivující a pro další práci posilující zážitek*“ (Rozhovor č. 3 2011).

„*[Při blokáde na Šumavě v roce 2011] Navzdory neuvěřitelně obtížným podmínkám, kdy jsme spali několik hodin... tři čtyři hodiny, někteří ani tolik ne, a byli jsme ve velkém stresu neustále, a bylo to náročné psychicky a fyzicky, tam navzdory tomu nevznikl žádný konflikt. To je psychologický fenomén, který by si zasloužil hlubší prozkoumání. To je solidarita mezi lidmi a ani se nemusely zvyšovat hlasy, a když si někdo lehl někomu na karamatku omylem, tak si ten první lehl zase vedle, prostě bylo všem asi jasné, že tam jsou, sledují nějaké vyšší cíle a osobní věci a nějaké těžkosti ustoupily do pozadí, prostě ze sebe všichni vydali to nejlepší, co v nich je. Myslím si, že je stejně tak cenný tenhle výsledek blokády jako to, že jsme uchránili stromy na Ptačím potoce, respektive že se nekácelo na jiných územích, což jsou jakoby už ty známé a věčné výsledky té blokády, ale tenhle výsledek, psychologicko-sociálně-politický, tak ten je neměně významný. A myslím si, že lidi co tam byli, že je to mohlo ovlivnit celoživotně, jako mě ovlivnila blokáda v Libkovicích třeba. To prostě jsou věci, které mají nějaký formativní dopad, celoživotní, i když*

trvají třeba jenom měsíc, tak je to tak intenzivní, že si to člověk odnese nadlouho“ (Rozhovor č. 10 2012).

Lidé totiž nejsou čistě racionální aktéři, kteří své názory a postoje utvářejí na základě kalkulace věcného posuzování „informací“ a „dat“, ale mají svá těla a emoce, a tělesná a emoční prožívání tak hraje důležitou roli, která se zpravidla opomíná. Společné zakoušení a sdílení zimy, teplého sluníčka, bolesti, potěšení, vzteku či radosti, vůně či smradu, společné vaření a stolování, to vše formuje alternativní identity, spoluvytváří nové formy společenství a upevňuje emoční solidaritu, která hraje podstatnou roli v odhodlanosti k politické aktivitě či k určitému typu politické aktivity (Juris 2008). Tato tělesná a emoční stránka přímých akcí vytváří spřízněnost (afinitu), které je důležitým aspektem přímé akce jako preferovaného způsobu jednání (McDonald 2006; Juris 2008). Umožňuje překonávat individualizaci jednotlivých aktivistů a vnímat druhé, a poskytuje i příležitosti k překonání dualistického vnímání vztahu mezi člověkem a přírodou.

ZÁVĚR

Tato studie analyzovala přímou akci, která pro mezinárodní environmentální hnutí představuje důležitý repertoár jednání již od jeho vzniku v šedesátých letech 20. století a která na přelomu tisíciletí ovlivnila i hnutí za globální spravedlnost (Graeber 2002).

Hlavním argumentem textu je, že existují dvě pojetí přímé akce, která se promítají nejen do zvolené taktiky, ale i do cílů těch aktérů, kteří je praktikují. V liberálním pojetí není přímá akce cílem sama o sobě, ale pouze tím nejzazším prostředkem, posledním řešením, jak upozornit na problém nebo vyvinout nátlak poté, co se vyčerpají všechny legální prostředky. V anarchistickém pojetí není přímá akce pouze prostředek, ale je sama o sobě cílem, představuje preferovaný způsob jednání, který usiluje o soulad cílů a prostředků, o přenesení vize budoucí společnosti do současného jednání, a má tak předjímající charakter.

Je ovšem nutné zdůraznit, že tato dvě pojetí nejsou zcela výlučná a v praxi se mísí. Přičemž platí spíše, že aktéři vycházející z anarchistického pojetí přímé akce využívají i její liberální pojetí jako nástroj a prostředek, než že by tomu bylo naopak.

Zatímco v zahraničí (zejména ve Velké Británii) se prosadilo anarchistické pojetí přímé akce do té míry, že se hovoří o specifickém environmentálním hnutí přímé akce, v České republice se neprosadilo ani liberální pojetí přímé akce. Článek se pokusil nabídnout možná vysvětlení.

Česká republika jako postkomunistická země měla odlišné historické zkušenosti a podmínky, které vedly k tomu, že se vyvinul odlišný repertoár jednání založený spíše na dialogu s mocí než na konfrontaci moci. Kapitalismus, volný trh a parlamentní systém politických stran byly po roce 1989 považovány za řešení politických, sociálních a ekologických problémů a nezbyvalo příliš prostoru pro mimoparlamentní politiku. Navíc po vítězství Václava Klause ve volbách v roce 1992 se tento prostor nadále uzavíral a po společenském vzepětí a optimismu z listopadu 1989 se v souvislosti s obdobím Klausovy vlády poměry „normalizovaly“ a environmentální aktivisté byli ve společnosti marginalizováni a ostrakizováni. To se projevilo především v roce 1995, kdy ministerstvo vnitra zařadilo nevládní environmentální organizace na seznam extremistických organizací, spolu s anarchisty a neonacisty.

Tato nálepka extremismu způsobila další „normalizaci“ hnutí, které ve snaze neustále dokazovat svoji přijatelnost pro veřejnost, donory a potenciální politické partnery při lobbování upouštělo od určitých radikálnějších témat, kterým se věnovalo na počátku devadesátých let, od přímých akcí jako formy občanské neposlušnosti, volilo stále umírněnější rétoriku a prostředky. A zejména – prostředí environmentálních skupin a organizací a anarchistické a kontrakulturní prostředí, která se počátkem devadesátých let prolínala, se navzájem stále více vzdalovala.

V odlišné trajektorii těchto dvou prostředí hrály důležitou roli nejen politické a sociální okolnosti, ale především čelní a charismatičtí jednotlivci. Protože skutečně aktivní

jedinci se v obou prostředích počítali spíše na desítky, osobnostní a názorové preference jednotlivců (například pro Jakuba Patočku nepřijatelnost anarchistů, pro Petra Wohlmuta zase nevládních organizací) měly důležitý vliv na formování těchto prostředí a zejména na vytyčování hranic mezi nimi.

Tyto pečlivě budované hranice v polovině devadesátých let oddělily dvě prostředí, jejichž překrývání, prolínání a potýkání, jak ukazuje příklad z Velké Británie, mělo důležitý vliv při utváření podhoubí ovlivněného anarchismem, environmentalismem a různými kontrakulturami. V České republice se tak nevytvořilo prostředí, v němž by se rozvíjela a praktikovala přímá akce jako preferovaný způsob jednání, přestože na přelomu tisíciletí existovaly kontakty na britské hnutí environmentální přímé akce.

Nový transakční aktivismus, který byl výsledkem postupné deradikalizace a umírněnosti českých environmentálních organizací, ji zpětně posiloval tím, že se neorientoval na mobilizaci zdola, nezaměřoval se na participační aktivismus, ale spíše na elitní, expertní vědění, bez emocionálních projevů.

Liberální pojetí přímé akce jako toho nejzazšího prostředku, převzaté od zahraničních environmentálních organizací (Greenpeace, FoE), z představ environmentálních aktivistů nezmizelo. Protože je však pro environmentální organizace jejich obraz v očích veřejnosti velice důležitý, ochota použít přímou akci je malá z obav před reakcemi poměrně konzervativní české veřejnosti, která protesty vnímá spíše negativně a přímá akce je pro ni těžko pochopitelná a srozumitelná.

Pojetí přímé akce jako preferovaného způsobu jednání souvisí i s určitým osobnostním naladěním aktivistů. Jak ukazují studie o britském hnutí environmentální přímé akce (Plows 1998; Wall 1999) nebo o „anarchistických“ proudech hnutí za globální spravedlnost (McDonald 2006; Graeber 2009), tento aktivismus přímé akce vychází z určitého optimistického pohledu, že jedinec, pokud se chopí osobní odpovědnosti, může v rámci kolektivního jednání s dalšími jedinci reálně a fyzicky měnit a ovlivňovat dění kolem sebe, blízce i vzdálené. Proto překvapení zahraničních aktivistů, když v roce 2000 přijeli pomáhat s protesty proti zasedání Mezinárodního měnového fondu a Světové banky, a ocitli se v prostředí prosceném cynismem, pesimismem, malou sebedůvěrou a sebenaplňujícím proroctvím, že stejně nic nezměníme. To byl ostrý kontrast s mentalitou aktivistů, kterou vyjadřoval název nejrozšířenějšího a ve své době vlivného časopisu hnutí přímé akce: *Do or Die*.

Přímá akce jako repertoár jednání, ať již v liberálním, nebo anarchistickém pojetí, se v rámci českého environmentalismu ocitá v jakési spirále umírněnosti. Čím jsou environmentální organizace a aktivisté (či zaměstnanci) umírněnější, tím méně jsou ochotni a schopni vůbec přemýšlet o přímé akci jako zvolené taktice (či cíli). Čím méně tělesně a emočně prožitých a zažitých přímých akcí, tím méně emoční solidarity a odvahy pro další nekonvenční jednání a tím méně může přímá akce plnit i svůj edukační charakter. A tím více důraz na vědecké argumenty, expertní vědění, zákulisní lobbování a sklony k technokratickému pojetí politiky. V rámci ekologické modernizace tak organizace a aktivisté prosadí drobné úpravy liberálního kapitalismu, ale neaktualizují svůj sociálněkritický a vizionářský potenciál a nebudou vyzývatelem systému.

¹ Přestože v současnosti nejsem v roli „aktivního“ aktivisty, minimálně v letech 1998–2003 jsem byl u střetů těchto dvou světů, tedy v roli aktivisty a v roli „akademika“, tj. univerzitního studenta.

² Za posledních patnáct let české environmentální organizace použily takovou formu přímé akce v podstatě jen dvakrát, v obou případech při blokáдах kácení stromů v Národním parku Šumava, v letech 1999 a 2011. Akce, jaké dělá Greenpeace v České republice, jako vyvěšení transparentů na komíny, lze považovat za akce především symbolické, které nemají reálně, fyzicky něco narušit nebo něčemu zabránit. Hodinovou blokádu benzinové stanice Shell, kterou udělala Greenpeace 12. května 2012 v Praze, lze interpretovat hlavně jako happening (*media stunt* – událost pro média), jako součást mediální strategie nového transakčního aktivismu.

³ Když v roce 1992 vznikl první antidálniční kemp v Twyford Down, organizace Friends of the Earth tuto taktiku kritizovala jako nezodpovědný radikalismus, který veřejnost odradí od podpory environmentálních kampaní.

Nicméně poté, co organizace čelila kritice nejen ze strany „radikálů“, ale i ze strany mnoha svých členů, kteří antidálniční kempy aktivně podporovali jako jednotlivci, a poté, co zjistila, že taktika antidálničních kempů získává sympatie i mnoha místních obyvatel, změnila svůj postoj a těmto radikálním aktivitám poskytovala neformální a neoficiální podporu a zázemí (Wall 1999).

- ⁴ Řada autorů a autorek popisujících hnutí environmentální přímé akce hovoří o tom, že jednou z důležitých charakteristik hnutí bylo vytváření skupin a sítí, která byly „biodegradable“ (Wall 1999; Seel – Plows 2000). Tedy, že se skupiny a sítě neustále přeskupují, rozpadají, aby z nich vznikaly nové. Aktivisté a aktivistky se neidentifikovali s příslušností ke konkrétní organizaci nebo členstvím v ní, jako spíše s určitými principy, které se točily právě kolem přímé akce jako preferovaného způsobu jednání (konsenzuální rozhodování, nehierarchičnost, osobní odpovědnost, důraz na akci a jednání atd.). Pro anglický pojem *biodegradable* (rozložitelný) používám český výraz *kompostovatelný*, který vyjadřuje nejen to, že se tyto skupiny „biologicky rozkládaly“, ale zároveň i určitou intencionalitu, to, že rozklad byl záměrný, aby z něj vzešlo něco nového. Podobně jako při kompostování.

Literatura

- Ackelsberg, Martha (1991): *Free Woman of Spain: Anarchism and the Struggle for the Emancipation of Woman*. Indiana: Indiana University Press.
- Barša, Pavel (1998): Občanská neposlušnost v současné politické teorii. In: Fiala, Petr (ed.): *Politický extremismus a radikalismus v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, s. 45–71.
- Bastl, Martin (2001): *Radikální levice v České republice: Devadesátá léta dvacátého století*. Brno: Masarykova univerzita.
- Berg, Anne-Jerunn (2008): Silence and Articulation – Whiteness, Racialization and Feminist Memory Work. *Nordic Journal of Feminist and Gender Research*. Vol. 16, No. 4, s. 213–227.
- Binka, Bohuslav (2008): *Zelený extremismus*. Brno: Masarykova univerzita.
- Bookchin, Murray (1980): *Toward an Ecological Society*. Montreal: Black and Rose Books.
- Castells, Manuel (1997): *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume II: The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.
- Caute, David (1988): *68: The Year of the Barricades*. London: Paladin.
- Císař, Ondřej (2004): *Transnacionální politické sítě: Jak mezinárodní instituce ovlivňují činnost nevládních organizací*. Brno: IIPS.
- Císař, Ondřej (2008): *Politický aktivismus v České republice: Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace*. Brno: CDK.
- Císař, Ondřej – Navrátil, Jiří – Vráblíková, Kateřina (2011): Staří, noví, radikální: Politický aktivismus v České republice očima teorie sociálních hnutí. *Sociologický časopis*, Vol. 47, No. 1, s. 137–167.
- Císař, Ondřej – Koubek, Martin (2012): Include 'em all? Culture, politics and a local hardcore/punk scene in the Czech Republic. *Poetics*, Vol. 40, No. 1, s. 1–21.
- Crouch, Colin (1970): *Student revolt*. London: The Bodly Head.
- Curran, Giorel (2007): *21st Century Dissent: Anarchism, Anti-Globalism And Environmentalism*. London: Palgrave.
- Čulík, Jan – Pecina, Tomáš (2001): *V hlavních zprávách: Televize*. Praha: ISV nakladatelství a Britské listy.
- Day, Richard, J. F. (2004): From Hegemony to Affinity: The Political logic of the newest social movements. *Cultural Studies*, Vol. 18, No. 5, s. 716–748.
- della Porta, Donatella – Tarrow, Sydney (2004): Transnational Processes And Social Activism: An Introduction. In: della Porta, Donatella – Tarrow, Sydney (eds.): *Transnational Protest and Global Activism*. Lanham: Rowman and Littlefield, s. 1–17.
- Diani, Mario (1995): *Green Networks: A Structural Analysis of the Italian Environmental Movement*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Doherty, Brian (2000): Manufactured Vulnerability: Protest camp tactics. In: Seel, Benjamin – Paterson, Matthew – Doherty, Brian (eds.): *Direct Action in British Environmentalism*. London: Routledge, s. 62–78.
- Doherty, Brian (2002): *Ideas and Actions in the Green Movement*. London: Routledge.
- Doherty, Brian – Paterson, Matthew – Seel, Benjamin (2000): Direct action in British environmentalism. In: Seel, Benjamin – Paterson, Matthew – Doherty, Brian (eds.): *Direct Action in British Environmentalism*. London: Routledge, s. 1–24.
- Doherty, Brian – Plows, Alexandra – Wall, Derek (2003): The Preferred Way of Doing Things: The British Direct Action Movement. *Parliamentary Affairs*, Vol. 56, No. 4, s. 669–686.
- Doyle, Timothy (2005): *Environmental Movements in Minority and Majority Worlds: A Global Perspective*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Duckett, Michael (2006): *Ecological Direct Action and the Nature of Anarchism: Explorations from 1992 to 2005*. Newcastle University. Unpublished Ph.D. thesis.
- Epstein, Barbara (1993): *Political Protests and Cultural Revolution: Nonviolent Direct Action in the 1970s and 1980s*. Berkeley: University of California Press.
- Fagan, Adam (2004): *Environment and Democracy in the Czech Republic: The Environmental Movement in the Transition*. London: Edward Elgar Pub.
- Graeber, David (2002): The New Anarchist. *New Left Review* 13, s. 61–73.

- Graeber, David (2009): *Direct Action: An Ethnography*. Baltimore: AK Press.
- Hart, Lindsay (1997): In Defence of Radical Direct Action: Reflections on Civil Disobedience, Sabotage and Nonviolence. In: Purkis, Jon – Bowen, James (eds.): *Twenty-first Century Anarchism*. London: Cassell, s. 41–61.
- Jehlička, Petr (2009): Recenze: Ondřej Císař: Politický aktivismus v České republice: Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 44, No. 4, s. 112–117.
- Jehlička, Petr – Sarre, Philip – Podoba, Juraj (2005): The Czech Environmental Movement's Knowledge Interest in the 1990s: Compatability of Western Influences with pre-1989 Perspectives. *Environmental Politics*, Vol. 14, No. 1, s. 64–82.
- Juris, Jeffrey (2008): Performing politics: Image, embodiment, and affective solidarity during anti-corporate globalization protests. *Ethnography*, Vol. 9, No. 1, s. 61–97.
- Katsiaficas, George (1987): *The Imagination of New Left: A Global Analysis of 1968*. Cambridge, MA: South End Press.
- Katsiaficas, George (1997): *The Subversion of Politics*. Oakland: AK Press.
- Klaus, Václav (2007): *Modrá, nikoli zelená planeta: Co je v ohrožení: klima, nebo svoboda?* Praha: Dokořán.
- Klaus, Václav (2009): *Modrá planeta v ohrožení*. Praha: Dokořán.
- Kolářová, Marta (2009): *Protest proti globalizaci*. Praha: SLON.
- Kolářová, Marta (ed., 2011): *Revolta stylem*. Praha: SLON.
- Lamb, Robert (1996): *Promising the Earth*. London: Routledge.
- Macnaghten, Phil – Urry, John (1998): *Contested Natures*. London: SAGE Publications.
- Mazel, Michal (1998): Oponenti systému. In: Fiala, Petr (ed.): *Politický extremismus a radikalismus v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, s. 117–277.
- McDonald, Kevin (2006): *Global Movements: Action and Culture*. Oxford: Blackwell.
- Melucci, Alberto (1996): *Challenging Codes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Monbiot, George (1998): Reclaim the fields and country lanes! The Land is Our campaign. In: McKay, George (ed.): *DiY Culture: Party and Protest in Nineties Britain*. London: Verso, s. 174–186.
- Plows, Alex (1998): Earth First! Defendin Mother Earth, direct style. In: McKay, George (ed.): *DiY Culture: Party and Protest in Nineties Britain*. London: Verso, s. 152–173.
- Plows, Alexandra (2008): Towards an Analysis of the „Success“ of UK Green Protests. *British Politics* 3, s. 92–109.
- Rawls, John (1999): *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Rootes, Christopher – Seel, Benjamin – Adams, Debbie (2000): The old, the new and the old new: British environmental organisations from conservationiam to radical ecologism. Paper presented to the workshop „Environmental Organisation in Comparative Perspective“ ECPR Joint Sessions, Copenhagen, April 14–19, 2000.
- Routledge, Paul (1996): The Third Space as Critical Engagement. *Antipode*, Vol. 28, No. 4, s. 399–419.
- Sargisson, Lucy (2000): *Utopian Bodies and the Politics of Trasngression*. London: Routledge.
- Seel, Benjamin – Paterson, Matthew – Doherty, Brian (eds., 2000): *Direct Action in British Environmentalism*. London: Routledge.
- Seel, Benjamin – Plows, Alex (2000): Coming live and direct: Strategies of the Earth First!. In: Seel, Benjamin – Paterson, Matthew – Doherty, Brian (eds., 2000): *Direct Action in British Environmentalism*. London: Routledge, s. 112–132.
- Schlembach, Raphael (2011): How do radical climate movements negotiate their environmental and their social agenda? A study of debates within the Camp for Climate Action (UK). *Critical Social Policy*, Vol. 31, No. 2, s. 194–215.
- Tilly, Charles (1995): Contentious repertoires in Great Britain, 1758–1834. In: Traugott, Mark (ed.): *Repertoires And Cycles of Collective Action*. Durham: Duke University Press, s. 15–42.
- Trocchi, Alex – Redwolf, Giles – Alamire, Petrus (2006): Reinventing Dissent! An Unabridged Story of Resistance. In: Harvie, David – Milburn, Keir – Trott, Ben – Watts, David (eds.): *Shut Them Down! The Global G8, Gleneagles 2005 And the Movement of Movements*. New York: Autonomedia.
- Vaněk, Miroslav (1996): *Nedalo se tady dýchat: Ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny.
- Vaněk, Miroslav (2002): Zelené mládí. In: Vaněk, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody: Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny: Votobia.
- Wall, Derek (1999): *Earth First! and the Anti-Roads Movement*. London: Routledge.
- Wapner, Paul (1995): In Defense of Banner Hangers: The Dark Green Politics of Greenpeace. In: Taylor, Bron R. (ed.): *Ecological Resistance Movements: The Global Emergence of Radical and Popular Environmentalism*. New York: SUNY Press, s. 300–314.
- Welsh, Ian (2000): *Mobilising Modernity: The Nuclear Movement*. London: Routledge.
- Welsh, Ian (2004): Network Movement in the Czech Republic: Peturbating Prague. *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 12, No. 3, s. 321–337.

Dokumenty

- Patočka, Jakub (1993): Anarchisté a Hnutí Duha. *Autonomie* 16, s. 12.
- Patočka, Jakub (1999): Duha deset let na cestě: Lidé a křížovatky. *Sedmá generace*, Vol. 8, No. 10, s. 15–23.

- Prokop, Martin (1997): *Právní rádce do přímé akce*. Praha: Ekologický právní servis: Hnutí Duha.
- PW (1998): Anarchismus – nutné sociální, nutné revoluční, nutně kolektivistický a racionalistický. *Svobodná práce* 12, s. 3.
- Redakční kolektiv Svobodné práce (1997): Rozvracíme scénu, ale upevňujeme hnutí. *Svobodná práce* 11, s. 3.
- Škabraha, Martin (2013): K čemu jsou „nepřízpůsobiví“? *IHNED.cz*, 11. 2. 2013, <<http://dialog.ihned.cz/komentare/c1-59293820-filozof-martin-skabraha-k-cemu-jsou-nepripusobivi>>.
- Wohlmuth, Petr (1997): Obrana „zastaralého“ a rozpoznávání hranic. *Svobodná mysl* 10, s. 60.

Rozhovory

- Rozhovor č. 1 (2011): Rozhovor s mluvčí Greenpeace, 31. 3. 2011, Praha.
- Rozhovor č. 2 (2011): Rozhovor s bývalým aktivistou Hnutí Duha a současným aktivistou Nesehnutí, 19. 4. 2011, Brno.
- Rozhovor č. 3 (2011): Rozhovor s bývalým aktivistou Děti Země a současným zaměstnancem Greenpeace, 26. 4. 2011, Praha.
- Rozhovor č. 4 (2011): Rozhovor s bývalým aktivistou anarchistického hnutí, Hnutí Duha a Nesehnutí, 26. 5. 2011, Brno.
- Rozhovor č. 5 (2011): Rozhovor s bývalým aktivistou anarchistického hnutí, Hnutí Duha a Nesehnutí a stále aktivním účastníkem hardcorové subkultury, 9. 7. 2011, Brno.
- Rozhovor č. 6 (2011): Rozhovor s předlistopadovým účastníkem punkové subkultury, zakladatelem Animal S.O.S., 20. 9. 2011, Meziměstí.
- Rozhovor č. 7 (2011): Rozhovor s předlistopadovým účastníkem ekologických aktivit a jedním ze zakladatelů Děti Země, 9. 11. 2011, Praha.
- Rozhovor č. 8 (2012): Rozhovor s českým „zakladatelem“ a aktivistou Earth First! (Země především!), 5. 1. 2012, Praha.
- Rozhovor č. 9 (2012): Rozhovor s českým „zakladatelem“ Earth First!, 28. 1. 2012, Praha.
- Rozhovor č. 10 (2012): Rozhovor s dlouholetým aktivistou Greenpeace a Hnutí Duha, který se podílel na všech významnějších přímých akcích českého environmentálního hnutí, 18. 4. 2012, Praha.

Poznámka

Autor by rád na tomto místě poděkoval editorům tohoto čísla za jejich spolupráci a komentáře, stejně jako dvěma anonymním oponentům za jejich podnětné připomínky a kritiku první verze tohoto textu, Martě Kolářové a Ondřeji Slačálkovi za inspirativní diskusi v průběhu výzkumu. Tato stat' byla zpracována v rámci grantového projektu č. 61709 Grantové agentury Univerzity Karlovy v Praze.